

CALVIJN ALS MENS EN HERVORMER

DOOR

EMILE DOUMERGUE

**EREDECAAN DER VRIJE THEOLOGISCHE FACULTEIT TE
MONTAUBAN**

UIT HET FRANS VERTAALD

DOOR

HELENA C. POS

EERSTE DRUK

N.V. BOEKHANDEL W. TEN HAVE

VOORHEEN HÖVEKER'S BOEKHANDEL AMSTERDAM

THEOLOGIENET.NL

STICHTING DE GIHONBRON

MIDDELBURG

2016

INHOUDSOPGAVE.

Proloog

1. Enige data en jaartallen
2. Hoe Calvijn tot tweemaal toe naar Genève geroepen werd

EERSTE DEEL

Calvijn als mens

HOOFDSTUK 1.

Zijn afkomst:

1. Zijn geslacht.
2. Zijn familie
3. Zijn lichaam

HOOFDSTUK 2.

Zijn stijl:

1. Voorkeurwoorden
2. Gemeenzame stijl
3. Levendige stijl
4. 'Vrolijke' stijl
5. 'Vleiende' stijl
6. Nobele stijl
7. Zijn beeld

TWEEDE DEEL

Theologie en Methode

HOOFDSTUK 1.

Intellectualisme en Mysticisme 61

HOOFDSTUK 2.

Methode en Systeem.

(Tegenstrijdigheden en Antinomieën).

HOOFDSTUK 3

De Heilige Geest en de Heilige Schrift

1. De Heilige Geest
2. De Schrift, rechter over het getuigenis van de Heiligen Geest.

HOOFDSTUK 4.

Ascetisme en Levensgenieting

HOOFDSTUK V.

Goddelijke voorbeschikking en menselijke verantwoordelijkheid

DERDE DEEL

Kerk en Staat

HOOFDSTUK 1.

De Kerk:

1. Zo de Leer, zo de Kerk.
2. De Kerk, Instelling en Vereniging

3. Geloofsbelijdenis en Tucht.
4. Volkskerk, Kerk van bekeerden. Kerk van belijders.
5. De constitutie van de Kerk.

HOOFDSTUK 2

1. Zo de kerk, zo de Staat; constitutionele, electieve, democratische Staat
2. Geen Volkssoevereiniteit
3. Politieke Economie
4. De Christelijke Staat

EPILOOG

De donkere en de lichte dag

1. De dood van Servet
2. De dood van Calvijn

Voor nadere bijzonderheden verwijzen we in het algemeen naar ons werk 'Jean Calvin'. Hier geven we slechts de aanwijzingen, die in dat werk niet voorkomen.

PROLOOG

1. ENIGE JAARTALLEN EN DATA. - 2. HOE CALVIJN TOT TWEEMAAL TOE NAAR GENEVE GEROEPEN WERD.

1. JOHANNES CALVIJN werd de tiende Juli van het jaar 1509 te Noyon in Picardië geboren. Zijn vader, de zoon van een kuiper uit Pontl'Evêque - een gehucht op een half uur afstand van Noyon gelegen - heette Gérard Cauvin, en zijn moeder Jeanne Lefranc.

Nadat hij zijn studie in zijn geboorteplaats had aangevangen, werd Calvijn naar Parijs gezonden (Augustus 1523) waar hij eerst het Collège de La Marche, en daarna het Collège de Montaigu bezocht. Vervolgens (1529) ging hij op aandringen van zijn vader in de rechten studeren aan de Universiteiten van Orleans en Bourges. Na de dood van zijn vader echter volgde hij zijn eigen verlangens, legde zich toe op litteratuurstudie, bestudeerde het humanisme, en publiceerde in 1532 zijn 'Commentaar op de verhandeling De Clementia van Seneca'.

Tijdens deze periode maakte hij een religieuze ontwikkeling door, die plotseling een einde nam. In 1533 stelde hij een rede op voor zijn vriend Nicolaas Cop, Rector van de Parijse Universiteit. Deze rede, die later beroemd geworden is, werd de eersten November 1533 door Cop uitgesproken.

Na zijn vertrek uit Parijs bezocht hij Angoulême en Nérac, waar hij Lefèvre d'Etaples ontmoette.

Op de 4e Mei deed hij te Noyon afstand van zijn rechten, en verliet hij Frankrijk; na een reis door Poitiers en Orleans begaf hij zich naar Bazel.

[Waar hij *niet* gevangen genomen werd in Noyon. Het document, dat ons de gevangenneming verhaalt, en waaruit we het relaas overnamen in ons werk 'Jean Calvin' I (1899) blz. 426, is sindsdien onderzocht en als onnauwkeurig herkend door Théophile Dufour, zie 'Jean Calvin' VII blz. 575.]

Daar verscheen in Maart 1536 de eerste uitgave van zijn Christelijke Institutie, waarvan de voorrede - de beroemde brief aan François I gedateerd is 23 Augustus 1535. De tweede Latijnse uitgave verscheen in 1539, terwijl de eerste Franse uitgave, door Calvijn zelf vertaald, van het jaar 1541 is. Na twee of drie herziene en aangevulde edities, verscheen in 1559 de definitieve Latijnse uitgave, in 1560 gevolgd door de Franse vertaling.

In Februari 1536 vertrok Calvijn uit Bazel en reisde naar Ferrara om een bezoek te brengen aan hertogin Renée, de zuster van François I. Daarna, na een laatst en kort verblijf te Noyon, verliet hij Frankrijk voorgoed. Op weg naar Bazel was hij genoodzaakt een groten omweg te maken over Lyon en Genève (September 1536), waar Farel hem tot langer verblijf noopte.

Van 1536 tot 1538 bleef hij te Genève. Na zijn verbanning (Augustus 1538) vertrok hij naar Straatsburg (September 1538), waar hij leraar en predikant werd, en de eerste Franse gereformeerde Kerk stichtte, die later tot 'voorbeeld' zou dienen voor de kerk van Meaux en andere Franse kerken.

In Augustus 1540 huwde hij Idelette van Buren. In 1539 vertegenwoordigde hij Straatsburg en het protestantisme op de conferentie van Frankfort en vervolgens op de

drie Twistgesprekken van Hagenau (1540), Worms (1541) en Regensburg (1541)

In Genève bestreed hij Servet, wiens dood hij eiste (hoewel hij hem graag de brandstapel bespaard had), en de Libertijnen, die in 1555 de kamp verloren. En sindsdien oefende hij te Genève en in de gehele wereld' zijn wonderbaarlijke invloed uit. In 1559 stichtte hij de 'Académie de Genève', die het voorbeeld werd van de Franse Académies, en hoewel ten prooi aan meerdere dodelijke ziekten tegelijk, werkte hij dag en nacht, preekte hij soms dagen achtereen, stelde een menigte belangrijke werken te boek, voerde een zeer uitgebreide correspondentie, tot hij de 27ste Mei 1564 bezweek.

2.

Van al deze gebeurlijkheden verdient er één onze bijzondere aandacht: zijn herhaalde oproep naar Genève in 1536 en in 1541.

Op weg van Parijs naar Bazel was hij, zoals we reeds zeiden, door de oorlogstoestand gedwongen geweest over Lyon en Genève te reizen. Zijn plan was in laatstgenoemde stad slechts één nacht te blijven. Maar iemand herkent hem en waarschuwt Farel. Deze snelt naar de herberg en smeekt Calvijn te blijven. Onthutst door dit onverwacht verzoek, voert de jonge en verlegen humanist bezwaren aan, spreekt van zijn studieplannen en van de onderwerpen van zijn voorkeur. Maar Farel houdt aan, en terwijl Calvijn meer en meer terugschuwt, wordt zijn smeken steeds dringender. Calvijn echter stelt smeking tegenover smeking. Tot Farel tenslotte, bevend van heiligen toorn, met donderende stem uitroept: *'In de naam van God Almachtig, zeg ik U dit: als ge weigert U hier met ons aan dit werk des Heeren te geven, zal God U vervloeken, want ge zoekt Uzelve meer dan Christus.'*

'Hevig verschrikt,' zoals hijzelf zegt, zag Calvijn van zijn voorgenomen reis af, 'niet zozeer onder invloed van raadgeving en vermaningen, dan wel door een vreeswekkende smeekbede, alsof God van omhoog Zijn hand uitstrekke om mij tegen te houden.'

Dit was zijn eerste oproep. Van menselijke tussenkomst was geen sprake. Bij toeval reisde Calvijn over Genève, bij toeval werd hij herkend, bij toeval bevond Farel zich toen juist te Genève. Het was alles Gods werk.

Weldra echter werd Calvijn uit zijn Kerk verdreven. Hij ging naar Straatsburg om, zou men kunnen zeggen, zich verder voor te bereiden; van daaruit bezocht hij de Duitse Rijksdagen en knoopte belangrijke relaties aan.

Daarna kwam de tweede oproep, waarlijk niet minder groots dan de eerste.

De politieke fractie, die de Hervormer verbannen had, was te gronde gegaan aan haar eigen misslagen; Genève was ten prooi aan de anarchie; het had Calvijn nodig, en riep hem in September 1541 terug.

Toen hij deze tweede oproep ontving, verviel Calvijn in zulk een 'toestand van verslagenheid', dat hij twee dagen achtereen ternauwernood zichzelf meester is. Hij 'beeft van ontzetting'. Aan Farel, die opnieuw bij hem aandringt op zijn komst, somt hij de martelingen op, waardoor zijn consciëntie de eerste maal gepijnigd is.

'Zeker, hij had het juk dat hem door God opgelegd was', niet willen afschudden. Maar nu, nu God hem zelf dat juk afgenomen had, hoe zou hij het nu weer op zich kunnen laden? Toch 'zou hij liever honderd maal zijn leven wagen, dan Genève verraden'.

In deze 'toestand van vreemde verslagenheid' schreef hij: 'wat mijn zielstoestand aangaat zij is deze: wanneer ik de keus had, deed ik alles liever dan naar Genève terugkeren. Maar wetende dat ik niet mijn eigen meester ben, bied ik mijn hart ten offer aan God.'

En verder: 'Ik onderwerp dus mijn overwonnen en gebonden geest in gehoorzaamheid aan God, en daar ik niet weet welk besluit te nemen, geef ik mij over aan de leiding van hen, door wie ik hoop dat God tot mij spreken zal.'

Inmiddels begaf hij zich op raad van zijn vrienden uit Straatsburg naar de Rijksdag te Worms. Daar bereiken hem de brieven uit Genève, en speelt zich een merkwaardig toneel af. Calvijn geeft de brieven van de Geneefse Seigneurie aan zijn vrienden; hij legt hun de toestand uit en smeekt hen niet aan hem te denken, maar alleen aan het Koninkrijk Gods. Als zijn woorden ten laatste in snikken overgaan, is hij tot tweemaal toe genoodzaakt zich terug te trekken, teneinde zijn aandoening meester te worden. Zich opnieuw onderwerpend 'aan het gezag van de broeders, door wier raad hij zich liet leiden. alsof het zijn ouders waren' vertrekt Calvijn van Worms naar Regensburg. Maar dan verliest Farel zijn geduld, en barst opnieuw uit in scherpe verwijten. 'Ge hebt me zeer ontsteld door uw schichten,' luidt het antwoord van Calvijn. En terwijl hij steeds herhaalt 'er is geen plaats onder de zon, die ik meer ducht dan Genève', besluit hij aan de tweeden oproep gehoor te geven: 'Omdat gij het wilt en ge niet tot andere mening te brengen zijt, ziehier dan, ik ben gereed, en tot uw beschikking. Wat wilt ge meer? Ik geef mij over.' En 'verstijfd van afgrijzen' keert hij naar zijn post terug: een werktuig Gods te Genève.

Hij heeft het dus niet gewild. Noch God, noch zij, die Hem op aarde vertegenwoordigden, hebben rekening gehouden met zijn afkeer en zijn tranen. Zij hebben hem gedwongen het instrument Gods te Genève te worden. Waarom zou hij dan ook voortaan rekening houden met de weerstand van andere? God heeft het gewild! Getemd, wordt hij ontembaar; zo schuchter, dat hij op zijn sterfbed tot drie maal toe tot de Geneefse magistraten heeft kunnen herhalen: 'Ik verzeker u dat ik van nature schuchter en vreesachtig ben' (Opera Calvinii XXI, blz. 502), zal hij alle hindernissen en alle weerstand breken. Wat zullen verzet, rumoer van opstand en ketterij hem doen? In de naam van God, Wiens werktuig hij is, zal hij zijn weg gaan, zal hij spreken, handelen, en zegevieren over alles en allen. Niets voor hem, het zij zo I maar dan alles voor God, alles, in Kerk en stad, in bedehuis en daarbuiten, in de Senaat, alles voor de hemel, vanwaar het eeuwig raadsbesluit komt en waar de uitverkorenen worden gewacht.

Zo bleek Calvijn te zijn, één van die mannen, die de meest wettige en tegelijkertijd de meest innerlijke redenen hebben, en men zou bijna kunnen zeggen, de meest uiterlijke en dus de meest ontwijfelbare, zich werktuig Gods te noemen. Tweemaal werd zijn wil krachtdadig gebroken tegen de wil van God. De kracht waarmede hij zich verzette was hem een onbetwistbare waarborg voor de echtheid van zijn goddelijke roeping. Hij was zeker, volkomen zeker. ('Zelfs al stortte de gehele wereld ineen, dan nog moet onze standvastigheid niet geschokt, laat staan omvergeworpen worden.' Commentaires II Thessalonicenzen II, 14.)

En ziedaar waarom, ondanks zijn zwakheden en gebreken, er weinig mannen geweest zijn, die meer consequentie, meer vuur, meer volharding, en meer zegevierende onversaagdheid in het geloof gehad hebben dan hij. Daar ligt het geheim, dit is de verklaring ervan. Op de uitzonderlijke roeping zou een uitzonderlijk werk volgen.

EERSTE DEEL. CALVIJN ALS MENS

HOOFDSTUK I. Zijn afkomst.

1. ZIJN GESLACHT. 2. ZIJN FAMILIE, 3. ZIJN LICHAAM.

1. Wijden we, voordat we nu Calvijn als mens gaan schetsen, enige woorden aan de lijst waarin dit beeld past.

Deze lijst wordt gevormd door het geslacht, waaruit hij voortkwam, de familie, waarin hij geboren werd, en het lichaam, waarin zijn ziel heeft geleefd.

Calvijn was een Picardiër, afstammeling van dat ras van Picardische schippers, dat van vader op zoon, in vele geslachten, gewend was de frisse lucht van de Picardische vlakten in te ademen, en de grillen van de stroom te bekampen.

Picardië nu heeft, wellicht meer dan enige provincie van Frankrijk, de vaan geheven voor emancipatie en vrijheid. St. Quentin, Amiens, Laon, de eerste gemeenten die hun onafhankelijkheid bevochten, liggen in Picardië.

Peter de Heremiet, die de volkeren in beroering bracht en ze tot deelname aan de vermaarden kruistocht opzweepte, en de geweldige Féré, die eerst de Jacquerie leidde en daarna de Engelsen uitroeide, zij stammen uit Picardië. Ook Roscellinus, het scholastisch hoofd van de rationalistische wijsbegeerte, was een Picardiër, evenals Lefèvre d'Étaples, de eerste der evangelische Hervormers.

Picardië is de bakermat der Ligue, laatste stuiptrekking van het katholicisme en het jezuïtisme in Frankrijk, en later zou de Franse revolutie geen feller vertegenwoordigers kennen, zoowel op politiek als op sociaal gebied, dan de beide Picardiërs Camille Desmoulins en Gracchus Baboeuf.

'De Picardiër' - zo zegt Michelet (zelf uit Picardië geboortig) - 'is de zuiderling van het Noorden'. Welnu, ook Calvijn was Picardiër.

Van het 'dappere en voortvarende ras der Picardiërs' dus, (eveneens een woord van Michelet) kreeg Calvijn niet alleen zijn vurig en halsstarrig temperament mee, maar vooral zijn driftige aard.

Hij was, zo zegt zijn vriend Theodorus Beza, iemand van een heftige natuur, die zich snel liet meeslepen en vaak veel minder geduldig was dan wenselijk ware geweest. Vergeten we echter niet, dat dit de mening was van Calvijn zelf. Menigmaal zal hij de woorden herhalen waarmede hij zich eens, na een repliek, tot zijn tegenstander wendde: 'ik merk dat ik heftiger geweest ben dan ik van plan was te zijn; het is mij onbegrijpelijk hoe ik al sprekende weer aan mijzelf ontsnapt ben.'

Dergelijke verklaringen komen herhaaldelijk voor. Zo zei hij eens tot een van zijn vrienden: 'Ik beken dat ik prikkelbaar ben; ofschoon dit gebrek mij hindert, gelukt het mij niet, hoe graag ik ook zou willen, hierin verbetering te brengen.' 'Ik ben mij bewust van een heftigheid, die veel groter is dan ik wel wenste.' Brief aan Hotman, 24 Mei 1556. Opera XVI, blz. 173.

En andermaal: 'Om de waarheid te zeggen, geen strijd tegen mijn vele en grote gebreken valt mij zwaarder dan de strijd tegen mijn ongeduld.' 'Weliswaar maak ik vorderingen, maar ik ben nog niet zo ver, dat ik dit wilde dier geheel getemd heb.'

En toen hij op zijn sterfbed afscheid nam van de Geneefse overheidspersonen, dankte hij hen, 'zijn heftige gevoelens, die hemzelf zo zeer mishagden, te hebben verdragen.'

2. In de tweede plaats iets omtrent zijn familie.

Zijn vader, Gérard Cauvin (Cauvin, 'kaal', dat in het Latijn overgezet calvus, calvinus wordt, en terugvertaald in het Frans Calvin) schijnt een echte Picardiër geweest te zijn, handig in recht- zaken, procedures en administratieve aangelegenheden, en tevens iemand die niet terugdeinsde voor een hardnekkig conflict met de geestelijke macht, waarvan hij ambtenaar, nl. secretaris was.

Zijn moeder Jeanne Lefranc, verdient zeker meer aandacht, dan men haar gewoonlijk schenkt. Zij was de dochter van een hotelier uit Cambrai, die later een vooraanstaand en gezeten burger van Noyon geworden was. Van Jeanne Lefranc zijn ons twee dingen bekend: haar godsvrucht en haar schoonheid: 'een der schoonste vrouwen van haar tijd,' zei men nog lang nadien.

En zouden we ons zeer vergissen indien we meenden dat Calvijn van zijn moeder in de eerste plaats zijn religieuze aanleg had? Ontegenzeggelijk erfde hij van haar ook die fijne distinctie in manieren, dat aristocratische, wat hem met vorsten en edellieden, met edelvrouwen en vorstinnen deed omgaan, zonder een spoor van hoogmoed of schroom. En was hij ook uiterlijk niet het evenbeeld van zijn moeder? Welke ook de indruk mag zijn, die het portret uit de bibliotheek van Genève maakt, de trekken van het gelaat zijn zeer regelmatig.

Calvijn had een nobel voorhoofd, grote amandelvormige ogen, een zeer fijn besneden neus, een zachte uitdrukking om de mond, en een vooruitstekende kin, die hoewel verborgen onder een langen vollen baard, wilskracht verraadde.

En men vraagt zich af of het portret van Hanau misschien toch niet echt is; dat portret toont ons Calvijn als jong edelman in fluwelen kledij, de baret op het hoofd, een ring aan de vinger, een handschoen in de hand. Ja, zo moet hij door de straten van Ferrara geschreden zijn, toen hij onder de schuilnaam Charles d'Espeville, hertogin Renée bezoeken ging in haar weelderig paleis schitterend van Renaissancepracht.

Maar nog zekerder is het, dat hij van zijn moeder een eigenaardige gevoeligheid erfde, die moeilijk anders dan vrouwelijk genoemd kan worden.

Als student toonde hij reeds grote kwetsbaarheid in zijn betrekkingen tot zijn vrienden. Met jaloezische zorg waakte hij over de regelmaat in de correspondentie met hen; bij de minste vertraging hunnerzijds was hij gekwetst en gegriefd, terwijl hij ook dadelijk opmerkte wie vergaten hem hun groeten te zenden...

Later nam deze gevoeligheid steeds toe. Op zekere dag ontving hij een brief van Bucer, de Hervormer van Straatsburg: 'Toen Uw brief mij tijdens de maaltijd gebracht werd,' schreef hij later terug, 'werd ik door zo grote vreugde aangegrepen, als ik mij niet herinner in deze laatste drie maanden gesmaakt te hebben.' Maar na de maaltijd las hij de brief: er stond een verwijt in. 'Het lezen van die brief,' aldus vervolgde hij, 'trof mij als een zweepslag, zodat ik de gehele nacht in voortdurende onrust heb doorgebracht, en nog drie dagen lang niet geheel mijzelf was.'

Zo beschrijft Goethe Gretchen: juichend in geluksvervoering of ten dode toe bedroefd: Himmelhoch jauchzend zum Tode betriibt.

Op een andere keer maakte hij zich gereed om, zoals hij dat noemt, te gaan 'vacantie houden' op de boerderij van zijn broer. Hij zocht een paar documenten om tijdens deze weinige vacantedagen (want zo was zijn wijze van rusten) één of andere verhandeling op schrift te stellen. Toen hij ze niet vinden kon, beeldde hij zich in dat ze hem ontstolen waren en kreeg zulk een aanval van woede, dat hij genoodzaakt was de volgende morgen het bed te houden en pas des avonds kon vertrekken. Hijzelf vertelt ons dit alles.

3. En tenslotte willen we iets zeggen over zijn lichaam.

Eigenlijk kent men alleen een Calvijn die er op vijftigjarige leeftijd uitziend als een man van zeventig, tachtig jaar; met zijn gebogen gestalte, zijn gerimpeld en vermagerd gezicht doet hij denken aan een wandelend skelet! Altijd weer dat lelijke portret uit de Bibliotheek van Genève en zijn spookbeeld! Maar hoogstwaarschijnlijk heeft de jonge, en zelfs de volwassen Calvijn er heel anders uitgezien, en is er geen eigenaardige vergissing in het spel als een zeer weinig bekend portret - een mooie houtgravure - ons Calvijn op 48-jarige leeftijd toont als een gespierd, bijzonder krachtig uitziend man. Het bewijs, dat hij van zijn Picardische voorouders het gelaat met de vooruitspringende jukbeenderen, de lange fijne neus, en de zo fraai getekende wenkbrauwen had, vinden we in 't feit, dat dit type van gelaat overal in Amiens weer te vinden is. We herkennen het op het middenstuk van de hoofdingang van de Onze-Lieve-Vrouwe-Kerk in die 'schonen god' (1320), die voor Viollet-le-Duc hét type van de Picardiër was.

Nog karakteristieker zijn de trekken in het gelaat van de gouden Heilige Maagd (1310) op het middenstuk van de zuideringang en in de beeldjes der koorstoelen. En tenslotte nog, zeker niet het minst duidelijk, in een groot aantal koppen, die tussen 1505 en 1525 geschilderd zijn en die thans bewaard worden in de Du Pui-zaal van het Museum te Amiens. - Een bewijs dat het lichaam van de Picardiër Calvijn zeer sterk en gespierd is geweest, en een rijke schat aan levenskracht heeft bezeten, vindt men in het feit, dat vijftig jaren van weergaloos krachtverbruik nodig waren, om deze schat uit te putten.

Reeds in zijn studiejaren vergde Calvijn te veel van zijn krachten; hij werkte nachten door. Tijdens zijn studietijd te Orleans, at hij dikwijls des avonds bijna niet, werkte tot middernacht, stond weer vroeg op 'en bracht zich opnieuw voor de geest en overdacht' wat hij de vorige avond bestudeerd had. Weldra openbaarden zich dan ook twee kwalen, die andere na zich slepten; een aanhoudende migraine (in het jaar 1547 zo hevig, dat hij soms slechts met grote moeite iets eten kon) die op een verzwakking van de maag wees, en een kwaadaardige hoest (in 1547 van die aard dat hij soms ternauwernood een letter op papier kon zetten), teken van een verzwakking van de longen. In 1556 openbaarde zich een pleuritis en in 1559, nadat hij op de kansel zijn stem geforceerd had, kreeg hij de volgende dag een hoestaanval gepaard met een hevige bloedspuwing: het begin van tuberculose.

In de zelfde tijd, sinds 1556, leed hij aan aanvallen van de derde- en de vierdedaagse koorts. Hij bestijgt de kansel en voelt de aanval reeds in zijn vingertoppen tintelen. Tijdens de prediking wordt de pijn heviger. Hij laat zich een stoel brengen. Maar de koortsrillingen nemen toe en hij moet ophouden. Ternauwernood hersteld, met nog wankelende gang, bestijgt hij dan opnieuw de kansel, en predikt zittende. 'Mijn gezondheid,' zegt hij, 'is een voortdurende dood.'

Terwijl hij zich 'van ogenblik tot ogenblik gereed houdt, aan de oproep Gods gehoor te geven', herziet hij de laatste Latijnse en Franse uitgave van zijn Institutie, corrigeert zijn Commentaar op Jesaja, en laat zijn 'voorlezingen over de kleine profeten' drukken. Aan dit laatste werk ontbraken nog twee voorlezingen. Deze houdt hij in zijn kamer en blijft bij die gelegenheid 48 uur zonder eten en drinken, 'verzonken in heilige meditatieën' gelijk zijn biograaf zegt.

Sedert 1559 is hij mank aan zijn rechterbeen, wat hem vaak veel pijn bezorgt. Toch

gaat hij nog naar de kerk en naar het Auditoire; soms alleen, soms door vrienden ondersteund; leunend op zijn stok, of gezeten in een draagstoel. Nog twee niet minder smartelijke kwalen kwamen hem kwellen (nierstenen en jicht). 'zo het God goed gedacht heeft,' schreef hij in 1561, 'aan mijn ander lijden nog dat der jicht toe te voegen, moet ik met geduld zijn vaderlijke tuchtiging dragen.' Hij schertst nog, maar lijdt ondragelijk. 'Veertien dagen lang was ik onderhevig aan een eigenaardig soort koliek, zodat mijn geest en zinnen door de hevigheid der pijn bijkans gevoelloos waren.'

En nog steeds preekt hij, hoewel 'in hoge mate uitgeput'; schrijft zijn Commentaren op de vier laatste boeken van Mozes, werkt aan zijn boek over Jozua, herziet de Vertaling en de aantekeningen bij het Nieuwe Testament en dicteert acht dagen voor zijn dood nog brieven en opstellen.

Eindelijk falen stem en ademhaling; hij bezwijkt.

En dan zegt men: 'die man was te scherp, te heftig; te onbuigzaam, te driftig'. Waarlijk, men deed beter zich af te vragen, welke wondere invloed hem belette het niet nog meer te zijn. Wanneer de verraderlijkste of de heftigste aanvallen hem overvielen op een ogenblik, dat hij reeds aan migraine of aan nierkoliek leed, is het dan verwonderlijk, dat zijn taal vurig en zijn pen vlijmend scherp werd? Of men zegt: 'Hij verloor te vaak zijn zelfbeheersing.' Maar vrage men zich liever af, waardoor hij er zo dikwijls in slaagde een lijdzaamheid te tonen, zo volkomen in strijd met zijn natuur.

'Gij verbrijzelt mij, Heere', zuchtte hij op zijn ziekbed, 'maar het is mij genoeg te weten, dat het door uw hand geschiedt.'

En zo maakt zich uit al die smartelijkheden (van vele niet minder jammervolle zwegen we) uit dit vermagerde, gebroken en verwelkte lichaam een ziel vrij, des te grootsei door de tegenstelling. Al wat zijn lichaam bezoedelt, schijnt zijn ziel te louteren; zo wordt het hout door het vuur geblakerd, maar het ruwe goud, tot smelting gebracht, komt in zegepralende schittering te voorschijn. En ontegenzeggelijk was deze ziel een korrel van dat hemelse goud, dat bestemd is te schitteren tussen de stenen vol geheimenis van het Jeruzalem der toekomst; in de smeltkroes van een onzegbaar zware loutering bevrijdde de opperste Edelsmid dit goud uit zijn onreinen gangsteen, ten dienste van Zijn Kerk en te van zijn ere: *Deo gloria!*

HOOFDSTUK II.

Zijn Stijl.

1. VOORKEURWOORDEN. - 2. GEMEENZAME STIJL. 3. LEVENDIGE STIJL. - 'VROLIJKE' STIJL. 5. 'VLEIENDE' STIJL. - 6. NOBELE STIJL.

In deze omlijsting kunnen we nu het beeld plaatsen van de ziel van Calvijn. Maar het moet een **beeld 1) van volstrekte** authenticiteit zijn, een fotografie, dus een beeld, dat niet door kunstenaarshand verfraaid of verslechterd is, maar dat rechtstreeks naar de persoon genomen is, zonder tussenschakel, en dat bovendien gekleurd is - een kleurenfoto - maar één waar leven in zit.

Zou deze wonderbeeltenis bestaan?

Eigenlijk kent men maar één portret van Calvijn, namelijk dat uit de Bibliotheek van Genève. Het is een authentiek, maar zeer slecht portret, dat bovendien nog bedorven is door verkeerde retouche. De te geaccentueerde wenkbrouwen zijn zwart en de te grote ogen hard van uitdrukking; tegen de pikzwarten baard steekt de witte boord hel af; de mond staat open als om te schreeuwen, en de golvende baard loopt puntig uit als een dolk. Terwijl het gelaat een groenachtige lijkkleur heeft, zijn de lippen rood als bloed: de vale predestinatie en het bloed van Servet. - Dit is het legendarisch beeld van Calvijn; we zullen trachten het historisch beeld hier tegenover te plaatsen.

Het beste portret van Calvijn in de kracht van zijn jaren is dat van Rotterdam, en de twee beste portretten van de reeds verouderden Calvijn, zijn die van Tronchin te Genève en, de gravure der Iconen.

Zonder twijfel vinden we Calvijns beeld in zijn stijl.

Feillozer dan de weergave van een voorwerp op de gevoelige plaat, is de weerspiegeling van de krachten en gevoelens der ziel in de stijl. Is dat te verwonderen? Kan men zonder grafoloog te zijn niet constateren, dat het schrift, juist omdat het tot stand komt door gewoontebewegingen, die buiten de wil om, dus instinctief, geschieden, de niet door de wil beïnvloede, dus instinctieve zielstoestanden verraadt van hem die schrijft? En wat is het schrift, vergeleken bij de stijl? 'Wat zijn letters, die simpele, met inkt gemaakte grafische tekentjes, die de weerklank zijn van de bewegingen van het lichaam vergeleken bij de woorden, die gedachten vertolkende tekens, waarin de bewegingen van de geest tot uitdrukking komen?

De stijl van Calvijn, zoals we die vinden in de zestig deden die zijn werken omvatten - zorgvuldig gecorrigeerde werken, haastig neergeschreven verhandelingen, geïmproviseerde preken, brieven van persoonlijke aard in de stroom van gedachten en gevoelens geschreven of gedictieerd - toont ons het authentieke beeld, scherper dan op enige photographie, en meer levend dan op enig schilderij mogelijk is.

Bij het trieste beeld uit de Bibliotheek van Genève sluit de bewering aan, dat de stijl van Calvijn triest is. Deze bewering wordt Bossuet ten laste gelegd en goede Académiciens zeggen het hem na. Maar ook hier hebben we te doen met één van die talloze verminkte citaten, die zeer sterk aan vervalsingen doen denken. Bossuet zei namelijk: de stijl van Calvijn is triester dan die van Luther (Bossuet, Variations, IX), waarbij op te merken valt:

1. dat in deze zin het woord 'triest' een andere betekenis dan het gewoonlijk voor ons heeft. (Het Franse woord 'triste' betekent gewoonlijk droevig, treurig. Hier echter: naargeestig. Vert.)

2. dat men een somberder stijl kan hebben dan Luther, zonder nog een triesten stijl te hebben, in de zin, waarin we dat woord gebruiken; men is nog niet naargeestig als is

men geen nar!; 3. dat, indien Bossuet dit gezegd had, hij een dwaasheid beweerd zou hebben, waartoe hij niet in staat was; dus zal hij het niet gezegd hebben.

1.

Wat ons dadelijk treft in deze stijl, dat zijn bepaalde woorden, die Calvijn herhaaldelijk gebruikt. Ik bedoel woorden, die een andere schrijver niet op die plaats zou gebruikt hebben, en die men persoonlijke, instinctieve woorden zou kunnen noemen.

Het woord oprechtheid (het betreft hier het Franse woord 'rondeur'. Vert.) definieert Calvijn bijvoorbeeld aldus: 'van 'oprechtheid' kan men spreken, wanneer er geen onnatuurlijk, geen huichelarij in de mens is, maar hij toont zich uiterlijk zoals hij innerlijk is; hij heeft zelfs geen diepste schuilhoek waar hij zich van God afwendt, maar hij geeft zich vrijuit met al zijn neigingen en gedachten'.

Herhaaldelijk vinden we: 'Ons hart moet oprecht zijn, er mag niets kronkelachtigs, niets scheefs in zijn'; 'opdat ons hart oprecht en zuiver zij'; 'in Judas was geen spoor van oprechtheid', enz. Met recht dragen dus, zoals men ziet, de oude portretten van Calvijn het devies: 'voortvarend en oprecht'.

Het woord *teugel* verbaast ons minder: 'we moeten God bidden, dat hij de teugel strak houdt'; 'we zouden als wilde dieren zijn, als God ons de vrijen teugel liet', enz.

Ook het woord *natuur* komt veelvuldig voor. Calvijn wordt beschouwd als de theoloog, door wien de natuur het meest verguisd en beschimpt wordt. Er is echter natuur en natuur, de vervalste natuur en de natuurlijke natuur. Steeds vinden we: 'dat de natuur ons onderrichte'; 'dat is tegen alle natuurorde in'; 'de haar rijzen ons te berge en de natuur dwingt ons ertoe'; 'de natuur toont ons wat billijk is'; 'het is Gods bedoeling, dat we de natuurlijke orde der dingen in acht nemen'.

Dan het woord *leer*. Men vindt het twaalf maal op twaalf achtereenvolgende bladzijden, viermaal op dezelfde bladzij. Voor de Hervormer heeft het in de eerste plaats de gewone betekenis, maar tevens verstaat hij eronder: les, vermaning, raadgeving, gedragsregel. Dat alles is niet zonder zin, ja meer dan dat.

Wanneer Calvijn in Romeinen VIII: 6 het woord *phonéma*, dat in de Franse tekst is weergegeven door 'neiging', vertalen wil, vertelt hij daarbij, dat Paulus daaronder verstaat 'wat Mozes het verdichtsel der gedachten des harten' noemt (Genesis 6: 5 en 8: 21) en dat in dat woord begrepen zijn alle zielskrachten, zoowel het verstand als de neigingen: 'mij komt het echter voor, voegt hij eraan toe, dat het woord 'gedachte' hier beter op zijn plaats zou zijn.' - De ware leer is de gezonde leer. 'Gezond in de betekenis van: die gezondheid aanbrengt, die de zielen waarlijk voedt.' Zo zuivert hij met een enkel woord, als met een plechtig edict, de Kerk van alle speculaties, die eerder leiden tot hoogmoed, dan dat zij de vroomheid bevorderen'.

Romeinen 15: 4 vertaalt hij met: 'alle dingen zijn tot onze leer geschreven', in plaats van tot onze lering.

Voortaan verbaast men zich dus niet meer te horen zeggen, dat 'de ware en zuivere leer van onschatbare waarde is' en dat er maar één middel bestaat om haar te 'bewaren', namelijk, 'haar weg te sluiten met de sleutel ener goede consciëntie'. Want 'het kwade geweten is de moeder van alle ketterijen'.

Calvijn roept dan ook uit: 'Hoeveel vermag een goede consciëntie en hoe groot is hare waarde!' Het geloof nu is het fundament van het goede geweten, of beter nog, het is de zuiverheid van het geweten zelve'. Dat is de band tussen rede en geweten, tussen zedelijkheid en orthodoxie, en ketterij.

Tenslotte het woord *hart*. Ik weet niet of andere Hervormers dat woord ook zoveel gebruikt hebben. 'De innerlijke Leidsman, de Heilige Geest, werkt in onze harten'; 'het geloof is de belofte en zekerheid des harten'. 'Wat het verstand heeft ontvangen, moet in het hart geplant worden.' We weten, dat God bovenal van ons oprechtheid van hart eist en een goede, oprechte consciëntie'; voordat de mensen in hun hart volkomen overtuigd zijn, dat zij alles aan God te danken hebben, zullen zij zich nooit in waarheid en oprechtheid aan Hem overgeven', enz.

Tenslotte vestigen we hier nog even de bijzondere aandacht op het feit, dat Calvijn onder het woord 'hart' verstaat het hart met al zijn innerlijke en innerlijkste roerselen. We moeten de lezer echter verwijzen naar een volgend hoofdstuk, om hem de juiste gevoels- en gedachteninhoud van die woorden leer en hart te tonen. Hier ging het alleen over de stijl.

2. We gaan nu van de afzonderlijke woorden over tot de uitdrukkingen, de zegswijzen, dus tot de algemene kenmerken van de stijl van onzen Hervormer.

Zijn stijl is in de eerste plaats *gemeenzaam*.

Niets is gemeenzamer en meer voor ieder te vatten dan spreekwoorden, want van de spreekwoorden is het volk zelf de maker. De werken van Calvijn nu wemelen van spreekwoorden. 'Een bekend spreekwoord zegt, dat zieken te paard komen, maar te voet vertrekken'; 'het is niet nodig de tien geboden als een ekster in een kooi te kunnen nabauwen'; 'O', zegt de boze, die men door vriendelijkheid gunstig voor zich stemmen wil, 'eindelijk komt hij naar mijn pijpen dansen', de andere zullen nu ook wel spoedig 'zoete broodjes komen bakken'.

Men zou er gemakkelijk een honderdtal kunnen verzamelen, waarvan er verschillende meermalen herhaald worden. Zo komt bijvoorbeeld telkens voor: 'Koppige ezel, koppige ezeldrijver'. De ezeldrijver is God en in dit geval Calvijn, en de ezels zijn de mensen, in dit geval de Genevezen.

De toon, de woordkeus vooral is gemeenzaam. Weliswaar gaat hij niet zo ver als sommige middeleeuwse predikers, maar toch schrikt hij niet terug voor woorden, die we grof en ergerlijk, en hoewel niet gemeen, toch zeer plat zouden vinden.

Herhaaldelijk bedient hij zich van woorden uit de volksmond en vooral uit de boerentaal. Zo spreekt hij over de landbouwer, die zijn 'akkers ophogen moet'; over de grond, 'die braak zal liggen'; over nachtvorsten 'die alles verteren en bederven'; zo vergelijkt hij God bij een landeigenaar 'die tijdelijk iemand ergens onderbrengt', en de gelovigen 'als huurlingen neemt'.

Op denzelfde gemoedelijke toon, die hij op de wandeling of in de huiskamer gebruikt, steekt Calvijn de draak met de babbelaars en hun ondragelijk geklets; met de schijnheiligen, die de heilige uithangen; met onze luiheid, of liever ons tijd verspillen, dat onze werkkraft verlamt; met 'de onverschilligen' die meer geven om een goeden maaltijd dan om hun zaligheid'; met de lekkerbekken, die evenals de Israëlieten 'niet tevreden zijn met vlees alleen; het volk wil gekruide saus'.

Zijn gemeenzaamheid uit zich zeker niet minder in het gebruik van aan het dagelijks leven ontleende vergelijkingen, vergelijkingen, die raak en realistisch zijn. - Zo heeft hij klaarblijkelijk opgemerkt, dat zijn vrouw Idelette het vlees niet met koud water opzette. 'Wanneer', zo zei hij eens van de preekstoel, 'de pot van te voren flink verwarmd is, zal het vlees dadelijk braden; anders ligt het te lang te weken en wordt het flauw'.

En misschien heeft hij wel eens, als hij dicht bij het vuur zat met het oog op zijn jicht, de soep afgeschuimd om overkoken te voorkomen, want hij zegt: 'zoals, nadat de

eerste hoeveelheid over de rand gelopen is en het schuim zich een weg gebaad heeft, er geen houden meer aan is, zo gaat het ook met onze hartstochten'. In ieder geval heeft hij de wijn, die de Seigneurie hem ten geschenke gaf, in zijn kelder nauwkeurig gadegeslagen. Goede werken met goeden wijn vergelijkend, zei hij eens: 'De wijn zou goed zijn, maar er mankeert iets aan. De wijn is goed, maar verschaald; hij is zuur; hij is gegist; er is iets niet mee in orde, hij is verzuurd.'

Niet minder scherp keek hij om zich heen tijdens zijn wandelingen buiten, in de omgeving van de boerderij van zijn broer. Verschillende vergelijkingen tonen ons dat. Bijvoorbeeld spreekt hij over de vruchtboom: 'ziet, welk een prachtige tak vol bloesems, wat zal hij ons geven? Eén enkele windvlaag en alles is weg'; over de vlinder, die van bloem tot bloem fladdert: 'we moeten niet slechts luchtig over de leer heenfladderen'; over de korenhalm omstreeks Pasen (hij spreekt dan ook van Halmentijd) 'als weliswaar de aren nog niet rijp zijn, maar de stengels zich reeds op gaan richten'. Welk een nauwkeurigheid! Ook is hem bekend dat bij de Joden, evenals in Italië en Provence, de gewoonte leeft het koren door het vee te laten 'plattrappen', terwijl het in Genève daarentegen met vlegels gedorscht wordt. Ook langs andere weg weten we dat Calvijn tot die mannen behoorde, voor wie er geen onbeduidende kleinigheden bestaan! Zijn vrienden houden hem van alles op de hoogte. De één spreekt met hem over de luiheid van zijn kind; een ander vertelt hem dat hij 'in het huwelijksbootje' gestapt is, opdat hij - zo voegt hij eraan toe - op de hoogte zij van de allerkleinste gebeurtenissen in zijn leven'; een derde deelt hem mede dat hij een uitvinding gedaan heeft in verband met ovens; weer een ander geeft hem inlichtingen over schoorstenen...

En Calvijn van zijn kant geeft zijn vrienden raad in huwelijksaangelegenheden en personeelkwesties; hij laat hun tuin bezaaien en hun wijnstok snoeien...

Tenslotte nog een enkele zin, die deze zo realistische gemeenzaamheid in woord en beeld naar de trant der vijftiende-eeuwsche predikanten en schilders, zeer goed weergeeft. Naar aanleiding van de gelijkenis van de verloren zoon schildert Calvijn zijn hoorders 'die goeie ouwe vader', die, toen hij zijn zoon zag, deze nog voor hij een woord had kunnen zeggen 'zo smerig en haveloos als hij was, in de armen sluit'.

3.

In de tweede plaats is zijn stijl levendig. Dit zien we uit het veelvuldig gebruik der direkte rede. De lezers en de toehoorders nemen het woord en spreken op de kansel of ze in een winkel of op straat zijn.

Hier wordt ons bijvoorbeeld Mozes ten tonele gevoerd: 'indien Mozes behoord had tot de ongeduldigen, tot hen die zich tegen God te weer durven

1) Calvin d'après Calvin, blz. 69. stellen, zou hij (toen God hem beval de berg Nebo te bestijgen en het beloofde land te aanschouwen) zich niet verwaardigd hebben de berg te beklimmen.'Dat moet er nu nog bijkomen!', zou hij uitgeroepen hebben, 'dat ik me de benen ga breken bij die klimpartij. En wat zal ik dan nog zien... Neen hoor, ik doe het niet!'

De vrome, die prat gaat op zijn onnadenkendheid, laat Calvijn zeggen: 'O, ik ben zo deemoedig, dat ik alles aanvaard wat men mij zegt,' waarop Calvijn hem antwoordt: 'Nou, nou, jij bent ook een goeiige stumper!' Maar voor het gehoor tijd heeft gehad bij dit tweegesprek in lachen uit te barsten, laat hij er plechtig op volgen: 'God wil dat Zijn kinderen kènnen.'

De levendigheid van toon wordt onderhouden en versterkt door levendigheid van uitdrukking: dit is wel één der meest kenmerkende trekken van deze stijl. Door zijn

virigheid en nervositeit is Calvijn steeds bezorgd, te zullen blijven beneden de grens van uiterste duidelijkheid en grootst mogelijke overtuigingskracht en aandrang.

Zeer veel komt de uitdrukking voor: 'dat doet de baren ten bet-ge rijzen'. In verband met Salomo: 'dat is in staat ons de haar ten berge te doen rijzen.' Naar aanleiding van David: 'het is iets verschrikkelijks, het moet ons de haar ten berge

40

doen rijzen.' En met betrekking tot de tovenaars: 'wanneer we over hen horen spreken, moeten we niet alleen huiveren, maar we moeten door angst aangegrepen worden; de haar moeten ons ten berge rijzen.' 'Deze goddeloosheid is zo groot, dat we er niet aan kunnen denken zonder dat de haar ons ten berge rijzen'.

Steeds ook komen we de uitdrukking tegen: 'in het aangezicht spuwen'. 'Ik zou verdienen dat men mij in het aangezicht spuwde'; 'moet men dergelijke mensen niet in het aangezicht spuwen?' God ongehoorzaam zijn staat gelijk met 'Hem in het aangezicht spuwen'; als Jezus een bepaalde manier om Hem te dienen afwijst 'is het alsof hij spuwde op al die diensten'...

Ook gebruikt Calvijn uitdrukkingen als: de ogen uitsteken, de neus afrukken, vierdelen. 'Een mens zou zijn naaste de ogen willen uitsteken'. 'Wanneer een man zijn kinderen verwent, hoewel ze slecht van aard zijn, verdient hij dan niet dat zij hem de ogen uitsteken en de neus van het gelaat rukken!'

Soms slaat de levendigheid over in heftigheid, ja in grofheid. 'Koppige ezel, koppige ezeldrijver.' Met zijn gloedvolle simpele taal, met het realisme van zijn Picardische verbeeldingskracht deelt Calvijn links en rechts slagen uit, zoals eens de grote Féré te midden van de edelen en te midden van de Engelsen! 'We moeten verootmoedigd, gebroken en verbrijzeld zijn, anders kan God geen vreugde aan ons beleven'.

Over de kinderen, de vrouwen en de mannen laat hij zich als volgt uit:

De kinderen?... die kleine draakjes... 'Zie me die onderkruipsels eens aan (hier moet ik enige zinnen overslaan)... die nog niet eens zelf hun neus kunnen snuiten, en nog wel tien jaar lang met de zweep moeten hebben... kleine draakjes die ze zijn (ik sla weer iets over) willen ze als grote mensen doen! Nauwelijks zijn ze uit de dop, of ze willen een degen op zij hebben'.

De vrouwen?... 'Er zijn duivelinnen onder, die er niet tegen op zouden zien de engelen uit de hemel te belagen en te verleiden.' 'Vrouwen die zich als soldaten gedragen zijn zulke boosaardige monsters, dat men niet alleen op de grond moet spuwen als men ze tegenkomt, maar modder moet oprapen om naar zulke ellendigen te gooien, als zij de vermetelheid zullen hebben Gods orde te verstoren.'

En tenslotte de mannen?... Om hen uit te beelden heeft Calvijn aan een hele menagerie niet genoeg. Het begint met Paulus, 'een heilig man, een geleerde, naar het oordeel der wereld, maar een stumper wat de wet Gods aangaat'.

Verder zijn er koeien, schapen, honden en stieren onder: 'ze zullen naar de kerk komen als koeien'; de meeste komen hier als kalveren'; 'de duivels die er onder ons rondlopen, zullen naar de preek komen luisteren als honden en stieren'.

En dan de padden; ze komen zeer veel voor. 'De hovaardige is gezwollen als een pad'; 'we barsten van hoogmoed als de padden'; 'wanneer we de goddelozen ergeren, spuwen ze, padden die ze zijn'

Zwijnen komen nog veel meer voor; 'de bosaardigen, die hun bergplaatsen vol vlees stoppen en hun vaten vol wijn, zonder op God te zien'; 'de goddelozen, die vet zijn als aan de trog gemeste zwijnen, die men volstopt met eikels en gerst'; en hen, die 'het

huis des Heeren komen verontreinigen en verdienen in veestallen te leven'. 'Het ware beter dat zulke schurken en zwijnen de toegang tot het Huis Gods werd ontzegd'. Zie die ongelovige eens: 'hij wringt zijn snuit als een zwijn alsof hij zeggen wil: 'Ik heb daar nooit van gehoord'. Zulke mensen verdienen niet alleen dat God hun de oren afrukt, maar dat Hij ze van de aarde verdelgt. Het zijn monsters'.

4

In de derde plaats is zijn stijl 'vrolijk', in de zin waarin hijzelf het woord 'vrolijk' - dat tot zijn voorkeurwoorden behoort - opvat. De overlevering zal dit nogal paradoxaal vinden!

Hij wenste de Heiligen Geest geluk met Zijn 'vrolijkheden'. Als hij de exegese geeft van een woordspeling van Paulus, bewijst hij daarmee, dat de Heilige Geest niet altijd de vrolijke woordbotsingen ontweek. De voorbeelden hiervan zijn ontelbaar bij de profeten; in Jesaja zijn er 'zovele, dat er geen wereldlijk schrijver bestaat, wiens werk zo overvloedig van vermakelijke zinspelingen'

En zelf schrikt Calvijn ook niet terug voor scherpe woordspelingen. Hij stelt echter een grens: 'laat er in onze gesprekken, zelfs in de vrolijke, niets ijdels zijn. Laten niet alleen onze ernstige gesprekken, maar ook die tot ontspanning dienen, enig nut inhouden'.

Ook schrijft hij een inleiding, waarin hij zijn vriend Viret prijst, 'omdat hij op vrolijke en genoeglijke wijze onderwijs geeft'. En naar aanleiding hiervan stelt hij een theorie op over de 'grap', die evenver afstaat van 'harteloos geschimp', als van 'onsamenhangend gezwets'. Hij juicht het toe, dat men eens 'hartelijk lacht', ja 'schaterlacht'.

Ook l'Epître de M. de Passavant, de zogenaamde klucht van de schildersleerling, door zijn vriend Theodorus Beza geschreven, keurt hij goed. Hij moedigt hem zelfs aan, er nog één te schrijven, en laat zich in het geheel niet afschrikken door de naargeestige kritieken van zijn vijanden, zoals Castello.

Elders verdedigt hij de schamperen spot. Men moet soms woorden 'met twee betekenissen' gebruiken. 'Dat is scherper en treft dieper dan rechtstreekse spot'. Moet er iets bespot worden, dan moet men woorden met tweemaal betekenis en zinspelingen gebruiken; anders is er niets geen aardigheid, niets geen geest in alles wat gezegd wordt'. En van de theorie gaat hij over tot de praktijk; zijn talrijke satirieke verhandelingen zijn meesterwerken, voorbeelden van dit soort.

Zijn eerste tegenstanders (ongetwijfeld wel zo goed in staat tot oordelen), geven hier een belangrijk getuigenis. Ze spreken van zijn 'schelmse geest, die neigt tot een socratische ironie', van zijn 'frissen geest, die verrast door sprankelende uitvallen en boutades'.

En we weten dat hij inderdaad kluchtige verhalen niet ontweek, met inachtneming van zekere grenzen echter. Ook was hij van oordeel, dat men de studenten niet absoluut verbieden mag 'dwaze streken' uit te halen. En wanneer één van zijn collega's van de kansel tegen alle theatervoorstellingen te keer ging, haastte hij zich tussenbeide te komen, niet om hun opinie te steunen (zoals men gewoonlijk denkt) maar om te verdedigen dat men 'aan het volk niet alle vermaak mag ontzeggen'. Wanneer hijzelf niet naar de voorstelling ging, zond hij zijn vriend Viret.

Zo is het ons bekend, dat hij met zijn vrienden op hun verzoek, het paletspel, het sleutelspel of enig ander geoorloofd spel speelde. Het spel met de sleutel werd op tafel in de kamer gespeeld, maar voor het paletspel moest men naar de tuin gaan en

misschien wel naar de herberg.

Op zekere dag was Calvijn zeer boos op Farel, die zijn gelag betaald had.

Ook is zijn stijl vleiend, in de zin waarin hij het woord opvat, dat ook tot zijn voorkeurwoorden behoort. Zijn stijl verraadt een gevoelige en uitermate fijnbesnaarde ziel. Schreef hij niet eens gebroken van smart aan één van zijn intieme vrienden: 'Ge kent de tederheid, om niet te zeggen de weekheid van mijn ziel'.

Hij heeft een dodelijke haat tegen de stoicijnse hardheid, die onmenselijke denkwijzen!

Dikwijls herhaalt hij: 'we zijn geen stenen of harde boomstronken'. En met kracht komt hij op voor het recht der tranen.

'God,' zo zegt hij, 'is een vader die zijn kinderen vertederen wil'; 'Hij lokt ons om zo te zeggen'; 'De liefde van God voor Zijn kinderen is zo teder, dat Hij wanneer men hen krenkt in toorn ontbrandt alsof men Hem de ogen wilde uitsteken'. God 'vergelijkt ons met de appel van het oog'. We weten dat er niets zo kwetsbaar, niets zo teer is aan het menselijk lichaam als de appel van het oog'. Welnu, God spreekt het uit, de Kerk is Hem als de appel van het oog'. Meer nog, om ons zijn liefde te tonen 'stamelt' God, in die zin, dat Hij zich vergelijkt bij een man, die zijn vrouw zacht bejegend en haar boven alles lief heeft'. 'God zal zich dan verborgen houden in Zijn liefde; ook zal Hij zich verblijden met grote blijdschap'.

Op het eerste gezicht schijnt het, dat deze overdreven wijze van spreken tot het absurde voert. Want is er iets verder verwijderd en meer vreemd aan de glorie Gods dan het zich verblijden als een man, die verrukt en overgelukkig is in zijn liefde?' Toch wil God zijn als de man die blaakt van liefde voor zijn vrouw... opdat we volkomen zeker en overtuigd zijn van de onschatbare waarde van de liefde die Hij ons toedraagt. Dit nu zet grote luister bij aan Zijn glorie en is niet in strijd met Zijn natuur'.

God wil de harten door zachtheid en vriendschap winnen; als een vader, die zijn kind vertroetelt en het ootmoedig en liefderijk toespreekt. 'Hij biedt ons een liefde zachter en lieflijker dan iets ter wereld'.

God heeft het oude volk, de Israëlieten, tot Zich 'willen trekken' als kinderen. Want omdat een kind niet in staat is de goedheid van zijn vader te kennen, moedigt men het aan en zegt: 'ik zal je een mooie muts geven'; of, 'ik zal een nieuwe jurk voor je kopen'. Dat gaat niet boven het begrip van het kind. En daarna brengt de vader het verder. De Apostel zegt: 'mijn kinderkens'. Hij bedient zich van een nog lieflijker benaming, zelfs gebruikt hij het verkleinwoord 'kinderkens'. En dit doet hij niet uit geringschatting, maar om hen te lokken en de tere toegenegenheid te tonen, die hij hen toedraagt; hoewel hij anderzijds bedekt laat merken hoe zwak en klein ze nog zijn, terwijl ze reeds groot en sterk in Christus moesten zijn.

Laten de aardse vaders, naar het voorbeeld van de hemelsen Vader, hun kinderen zacht bejegenen. 'Een vader zou zijn kind zelfs niet de geringste kastijding willen geven. Toch kastijdt hij het kind, zodat de slagen hem evenveel pijn doen als het kind dat ze ontvangt'.

Laat de rechter zacht te werk gaan. Als hij met gestrengheid moet optreden, moet zijn hart daaronder wenen en klagen'.

Laat ook de Dienaar des Woords zacht zijn, geen 'schreeuwer', die 'raast' en 'dondert'. Het is de plicht van een getrouw herder 'in zijn hart droefheid te gevoelen vóór hij andere wenen doet', innerlijk bekommerd te zijn vóór hij enig teken van verontwaardiging toont, zelf meer te lijden dan andere smart te berokkenen'. De predikanten moeten dus trachten de leerlingen zachtkens tot zich te trekken... met de grootst mogelijke zachtheid... en ze niet met ruw geweld mee willen sleuren'.

De geesten moeten niet in beroering gebracht worden, maar met 'zachtheid en opgewektheid onderhouden worden.' Is het nodig met gestrengheid op te treden, 'laat er dan olie door de azijn gemengd zijn' en laat de predikant vooral 'azijn en gal niet verwarren'. Want dit spreekwoord is altijd waar bevonden: 'wilt ge bemind worden, wees dan beminnelijk'.

6.

Tenslotte: zijn stijl is nobel. Calvin is latinist, navolger van Cicero. Zijn stijl is echter gedrongener en beknopter. Zijn verhandelingen en brieven wemelen van *imperatoria brevitatis en majestas romana*, munten van een zuiveren stempel. Trouwens, deze soevereine grootheid van de stijl, is één der minst bestreden kenmerken.

Eens schildert hij hoe God tegen de legers, die Israël bedreigden... zwermen vliegen deed optrekken. 'Waarom laat Hij de bliksem niet van de hemel nederdalen? Waarom beveelt Hij niet dat de aarde zich opene en hen verzwelge?'

Om te tonen, dat Hij het ook wel zonder wonderen kan. 'Hij weerstaat de hovaardigen die op hun eigen krachten bouwen, met nooit gedachte middelen.'

Om hun dwazen, ja uitzinnige waan, waaraan zij eertijds dronken waren... meer te bespotten, zendt God sprinkhanen en ander ongedierte naar Egypte in plaats van een heir van engelen. Dat is de strijdmacht die Hij in Zijn dienst neemt als Hij de hoogmoed der mensen bespotten wil en hen ergeren, opdat zij beschaamd worden'.

Het klassieke voorbeeld van deze majesteit van stijl, is Calvin's eerste pennenvrucht, de beroemde brief aan Frans I, de proclamatie, waarin hij de Protestantse christenheid, zijn vijanden en de koning van Frankrijk aanzegt, dat hij de scepter van het geestelijk koninkrijk en het bevel over de protestantse keurbenden in de hand neemt. 'Ik grijp de gemene zaak van alle gelovigen aan, ja de zaak van Christus, welke heden ten dage in uw koninkrijk zo vaneen gereten en met voeten getreden wordt, dat zij hopeloos verloren schijnt... Welnu, het is uw plicht, Sire, uw oor noch uw hart af te wenden van een zo rechtvaardige verdediging, temeer waar het zo grote zaak aanbelangt: de handhaving van Gods glorie op aarde, de verdediging van de eer en waardigheid Zijner Waarheid, en der eenheid van het Koninkrijk van Christus!

O, heilige zaak, uw belangstelling, uw oordeel, uw koninklijken troon waardig! Want dit beginsel alleen vormt de waren koning, dat hij erkent plaatsvervanger Gods te zijn in de besturing van zijn koninkrijk. Hij, daarentegen, die niet regeert met dit doel: Gods glorie te dienen, oefent geen macht uit, maar pleegt roof. De Heere, de Koning der Koningen, bevestig uw troon in rechtmatigheid en uw zetel in billijkheid'.

Zo sprak de jonge schrijver van de Institutie tot de schitterende koning van Frankrijk, Majesteit tegenover Majesteit. Wie was de grootste?

Nog groter echter was de prediker Calvin, door Calvin zelf getekend: 'Dit is de geestelijke macht aan de predikers gegeven, dat zij door het Woord Gods, waarvan zij tot beheerders gesteld zijn, met stoutmoedigheid alles wagen; dat zij alle roem, hoogheid en lof dezer wereld verzaken, gehoorzamen en buigen voor de goddelijke majesteit; dat zij door datzelfde Woord gezag hebben over een ieder; dat ze aan de tempel van Christus bouwen, het Rijk des Satans verstoren, de schapen weiden en de wolven doden; dat zij door lering en vermaning de zachtmoedigen leiden, en de wederspannigen en halsstarrigen in toom houden en bekeren, dat zij binden en ontbinden, donderen en bliksemen als het nodig is, maar alles naar het Woord des Heeren'.

Le style c'est l'homme, de stijl tekent de mens: zo was dus de mens Calvin.

7.

Ziehier dus het beloofde beeld. Een beeld dat hardheid... en beminnelijkheid, strengheid... en tederheid, scherpheid... en vrolijkheid, een merkwaardige gemeenzaamheid en een fiere grootsheid uitstraalt.

Om deze reden stootte Calvijn sommigen af en trok hij andere aan. Voor dit tweeledige feit staan we nog even stil aan het einde van dit eerste deel; het is er de korte samenvatting en de rechtvaardiging van.

Het heeft geen nut te spreken over de afkeer die zoveel voor Calvijn hebben gevoeld en voelen. Laten we niet discussiëren, alleen maar constateren.

De aantrekkingskracht echter is er even ontegenzeggelijk als de afkeer. Zelfs moeten we zeggen dat geen der Hervormers, noch Luther, noch Zwingli, die aantrekkingskracht bezat waarover Calvijn beschikte. Wie langer tot Calvijn in vriendschappelijke betrekking stond, werd als betoverd, en we bezitten brieven door theologen aan hem geschreven die men voor brieven van een jongeman aan zijn verloofde zou kunnen houden.

Maar wat ons bovenal treft is het feit, dat uit iedere plaats waar Calvijn verblijf hield, zich langzamerhand een ware stoet van bewonderaars, hartstochtelijke vrienden, in beweging zette; zij volgden hem naar Genève als konden ze zonder hem niet meer leven.

Zo vertrekt eerst de één na de ander uit Noyon: zijn broer, zijn zuster, de plaatsvervanger van de koning, Laurent de Normandiër, Jean Crespin, de boekdrukker...

Dan komen uit Parijs Mathurin Cordier, zijn Latijnse leermeester, zijn medeleerlingen de Montmors, één der Cops, en één der Bude's met zijn moeder... en uit Orleans de zoon van zijn vriend Daniel.

De Colladons verlaten Bourges en vestigen zich te Genève, en verder reist ook de de oude Wolmar, zijn Grieksche leermeester, naar Genève...

De Trie uit Lion en Hotman, de beroemde rechtsgeleerde, die aan zijn verlangen niet langer weerstand kan bieden, reizen naar Genève, evenals de Italiaan, markies de Vico.

Uit Ferrara komt weliswaar niemand. Toch werden de betrekkingen daar aangeknoopt vriendschapsbanden met de hertogin van Ferrara en de schone Francisca van Bouciron, die dokter Sinapius uit genegenheid huwde (het enige huwelijk uit genegenheid waarvan de documenten gewag maken) - eerst door de dood ontbonden.

Van al deze mannen en vrouwen bleef Calvijn de geestelijke leider, die zij eerden en beminden; en vanuit de kleine Ferrarische groep schreef men: 'we verblijden ons hier in de herinnering aan U en genieten van uw brieven'.

Al deze mensen - waarvan ik er zeker vergeet en oversla - waren intieme vrienden. De kring sloot zelfs de woning van Calvijn nauw in. Men kwam naast hem wonen, op korten afstand, in dezelfde straat, aan de overkant, op de hoek, nooit dicht genoeg bij. Het was een gehele wijk, een gemeente, een familie.

Toen Viret uit Lausanne en Farel uit Neuchâtel kwam, sprak men steeds van de 'drievoet' (dat was de bond der drie boezemvrienden); ze bespraken de problemen met elkaar en aten gemeenschappelijk. In de opdracht van zijn Commentaar op de brief aan Titus aan 'zijn geliefde broeders, Farel en Viret', zegt Calvijn: 'ik denk niet dat er ooit mannen in het wereldse leven in zo grote vriendschap met elkaar omgegaan hebben, als we in ons ambt.' Opera, XXI, blz. 65.

Enige dagen voor zijn dood 'kreeg Calvijn bezoek van een achtbare en deugdzame

vrouwe uit één der grote steden van Frankrijk, die hem 'wel ongeveer dertig jaar geleden' eens over God had horen spreken, en van een grijsaard, een goede bekende uit zijn eerste studiejaren, die hij sedert zijn vertrek uit Frankrijk niet had weergezien.' Zij wilden hem weerzien, voor zij stierven. Hij nodigde hen beiden uit de maaltijd te gebruiken, 'om zich passend te verheugen in afwachting van Gods wil'.

Afkeer en aantrekkingskracht! Hoe verklaart de overlevering deze aantrekkingskracht? 'De overlevering is vals, eerstens omdat zij in wezen onwaar is en in de tweede plaats omdat zij, ver van de feiten te Verklaren, ze niet alleen onbegrijpelijk, maar zelfs onmogelijk maakt!'

Die sombere Calvijn met zijn sombere leer kon geen vrienden gehad hebben, zou ze niet gehad kunnen hebben. Hij had er echter bij menigte.

Eens wierpen zijn belagers hem het verlies van zijn kind voor de voeten als een teken der goddelijke vervloeking. Waarop Calvijn ten antwoord gaf: 'Kinderen! Ik heb er tallozen over de gehele wereld!' (myriades habeo in toto orbe terrarum). En toen Théodorus Beza - ook een boezemvriend, ja een zoon - zijn grafrede beëindigde, kon hij uitroepen: 'Geen boze heeft hem ooit kunnen horen zonder te sidderen, geen goede zonder hem lief te hebben!'

TWEEDE DEEL. THEOLOGIE EN METHODE

Calvijn zeiden we, is een der meest beminde en een der meest gehate mensen geweest. Het spreekt dan ook vanzelf, dat zijn werk voorwerp werd van even felle als tegenstrijdige beoordelingen.

Laten we het katholieke oordeel buiten beschouwing - want inzake antipathie en haat is het duidelijk, dat protestanten en katholieken elkaar niets te verwijten hebben - en beperken we ons tot een enkel voorbeeld uit honderden... Een bepaalde groep theologen, waaronder beroemde geleerden zoowel als dweppers die geen faam verdienen, plaatst de Hervormers buiten de moderne wereld. Calvijn zou niets meer dan een epigoon van de Middeleeuwen, zijn (waar hij overigens - zeker niet tot zijn misnoegen - Paulus zou vinden).

(Zie: Calomnies antiprotestantes, tome I, Contre Calvin. (AntiProtestantse lasteringen, deel I, Tegen Calvijn.)

Calvijn, zo zegt men, had het protestantisme vaarwel gezegd om zich aan het hoofd te stellen van een zogenaamde pseudo-hervorming, georganiseerd als gezaghebbende kerk enz. - terwijl een andere groep protestanten en katholieken Calvijn als de vader van het hedendaagse modernisme kenschetst. 'Zeker, zijn theologie is in geen geval vrijzinnig. Maar hij was individualist, subjectivist en subjectivisme is modernisme'. 'Hij wist het alleen niet, dat is alles'.

Zoals meneer Jourdain als hij proza schreef. Zo kan men doorgaan met zulke even tegenstrijdig als verblinde oordelen. Is het onmogelijk in dit labyrint een leidraad te vinden?

In 1921 schreven we bovenstaande regelen en hadden daar niets aan toe te voegen. Nu kunnen we echter van een belangrijk feit melding maken, namelijk van 'een opleving der Calvijn-studie'. In 'Le Bulletin de La Société calvinisme de France' (Februari 1931) neemt de opsomming van publicaties, hetzij van werken van Calvijn (herdrukken, vertalingen) hetzij van werken over Calvijn (theologische dissertaties, studies, verhandelingen, biografieën, enz.) vier bladzijden in beslag. Deze publicaties (waarvan er meerdere door katholieken geschreven zijn) verschenen kort geleden of zullen eerstdaags verschijnen in Frankrijk, Frans-Zwitserland, Duits-Zwitserland, Nederland, Hongarije, Amerika en zelfs in Japan (de vertaling van de Institutie).

En hier is niet alleen sprake van een steeds intensiever bestudering van de gedachtenwereld van Calvijn. We moeten van een ware mode spreken. Calvijn is in de mode. Hij is het meest in de mode van alle Protestantse theologen. Heel het protestantisme vraagt naar hem, zelfs protestanten wier ideeën het meest met de zijn uiteenlopen.

Het is hier niet de plaats deze opleving te bestuderen. We volstaan met de opmerking, dat zij soms diepe oorzaken heeft en soms op reacties duidt, waarmee we ons gelukwensen kunnen. Bij meer dan één denker heeft zij tot gelukkige resultaten geleid. We moeten dus afwachten wat uit de warreling van deze crisis tevoorschijn zal komen.

Maar inmiddels is het meer dan ooit nodig de ware denkwijze van de waren Calvijn te kennen.

HOOFDSTUK 1.

Intellectualisme en Mysticisme.

Zonder in enige wetenschappelijke discussie omtrent de betekenis van het woord intellectualisme te treden - waarbij we opmerken dat men met dat woord gewoonlijk een te eenzijdig gebruik van het verstand, van de redenerende en argumenterende rede aanduidt - zullen we alleen maar een reeks feiten, waarvan ieder zich rekenschap kan geven, constateren.

In de eerste plaats - we zagen het reeds - omvat het woord 'gedachte' bij Calvijn meer dan één begrip of begrippen. Het omsluit 'alle zielskrachten, het verstand en het begripsvermogen zoowel als de gevoelens'.

Het algemeen karakter van het Intellectualisme is droog, koud, abstract. Calvijn nu kwam in levendig verzet tegen droge en koude, tegen de abstracte leerstellingen.

'De leer moet niet koud noch 'zwevend' zijn'.

Alleen de praktische leerstellingen zijn de ware. Een leer, die 'zonder enige vrucht gepredikt wordt, en in niets tot zaligheid dient, is 'waardeloze beuzelarij', 'nutteloze speculatie'; het zijn verzinsels, tot ons vermaak, ter tijdpassering uitgedacht, zoals praatjes voor de vaak. Maar God is geen 'potsenmaker' die zo met ons zou spelen; hij biedt ons een praktische leer; ieder andere is 'verkeerd' en 'zal ons in het eind bedrogen doen uitkomen'; 'hoe verheven en groots men haar ook achte, zij is louter dwaasheid'. De bedoeling is niet dat we leren 'keuvelen', maar dat we leren 'leven'.

En met staag toenemende aandrang wijst Calvijn op het nut, op het voordeel, dat ons de leer en de Bijbel brengen.

De 'gezonde leer' is de leer 'die ons gezondheid aanbrengt', 'die de zielen voedt', en is geen 'speculatie, die alleen maar tot hoogmoed leidt'. De goede predikant is hij, die 'vermaant tot leven'. De Schrift nu is 'tot nut', het is niet geoorloofd haar zonder 'nut' te lezen. 'God is te rade gegaan met ons 'nut'. Het rechte gebruik van de Schrift moet altijd strekken 'tot nut en voordeel', en 'het is de Schrift snood misbruiken' wanneer men er dit 'nut' niet in zoekt.

Wanneer een leer niet tot nut is, is hij louter dwaasheid'. 'Wanneer ik hen, die mij horen, niet opbouw, ben ik een heiligschenner'. 'Om goed prediker te zijn moeten we een heilig leven leiden'.

'Het woord van God is er niet om ons te leren keuvelen, om ons welsprekende en handige redenaars te maken, maar om ons leven te reformeren'.

'De leer is er om de praktijk te zuiveren en de praktijk om de leer te verstaan, zo onafscheidbaar zijn ze. De leer moet dus in overeenstemming zijn met de praktijk; anders zouden we niet kunnen kennen wat ons getoond en onderwezen werd'.

Het kenmerk van het Intellectualisme is zijn verknochtheid aan woorden en theologische formules. Calvijn echter wantrouwt woorden en theologische formules. Hier volgen enige van zijn uitspraken en een typerend voorval uit zijn leven.

'We moeten,' zo zegt hij, 'ervoor waken, dat ons denken en spreken de grenzen van het woord Gods niet overschrijden.' 'We moeten niets omtrent God zoeken buiten Zijn Woord, niets toevoegen aan de bijbelsche gedachte, alleen spreken van wat Zijn Woord leert.'

Het zijn de ketteren geweest die de Kerk noodzaakten de toevlucht te nemen tot enige niet Bijbelse woorden, om de Bijbelse gedachte te preciseren. En de Kerkvaders formuleerden het leerstuk der Drieëenheid op de wijze waarop zij dat deden, om de dubbelzinnigheden waarachter Sabellius en Arius hun ketterijen verborgen, aan het licht te brengen en te weerleggen. Hoe is het mogelijk, dat men sindsdien de Kerkvaders beschuldigt, de rust van de Kerk verstoord te hebben om een enkel

woordje?' Dat enkele woordje (het was een enkele letter?) toonde het verschil 'tussen de ware christenen en de ketters'. -
Zo is het dogma dus vóór alles de negatie van een dwaling of ketterij.

Hier is Calvijn van dezelfde mening als Alex. Vinet, die zo dikwijls als de illustere vader van het tegenwoordig anti-intellectualisme genoemd wordt. Zie het gedeelte aan het eind van 'Le Christianisme est-il chrétien?' (Is het christendom christelijk?) van E. Doumergue, Aanhangsel blz. 109.

Vergeeten we niet, dat dit de mening was van een theoloog, wiens orthodoxie niemand bestrijden zal, namelijk van de opsteller der geloofsbelijdenis van Nicea, Athanasius, bijgenaamd 'de vader der orthodoxie'. 'Als het ons niet vergund is God te begrijpen', zegt hij, 'kunnen we toch zeggen wat Hij nièt is. Hoewel we door onze natuur te ver verwijderd zijn van de Zoon des Mensen om Hem te kunnen begrijpen, kunnen we toch, en dat is zelfs gemakkelijk, de ketterse uitspraken weerleggen en zeggen: dat is de Zoon Gods nièt.'

Calvijn zelf schrijft dan ook: 'Ik ben niet zo grof en eenzijdig, dat ik om simpele woorden een groten strijd zou willen doen ontbranden.'

Nu het typerende voorval. Eens werd Calvijn door één van zijn tegenstanders (Caroli) beschuldigd de godheid van Christus te loochenen. Hevig was zijn toorn over deze 'onbeschaamdheid'. Zijn tegenstander verzocht hem en Farel de geloofsbelijdenis van Nicea te ondertekenen. Calvijn (hoewel hij haar beaamde, zoals we zo juist zagen) weigerde. 'Wat ze niet willen,' zei hij, 'dat is deze dwingelandij huldigen, dat, als de zaak duidelijk is, het geloof toch gebonden moet zijn aan woorden en lettergrepen.' 'Er is naar onze mening geen voldoende reden, iemand, die overigens vroom en één van geloof met ons is, om zijn gebrek aan kennis (imperitia) op dit punt, te verstoten; we moeten hem daarentegen veelmeer verdragen in plaats van hem uit de Kerk te bannen.' 'In de Kerk moet niet die dwingelandij bestaansrecht krijgen, dat iemand, op straffe van voor ketter gehouden te worden woorden van eert ander moet herhalen.'

Een andere karakteristieke trek der intellectualistische en-dogmatische stelsels is, dat er geen verschil bestaat tussen de onderscheiden dogma's. Alle zijn van even groot belang, van absoluut belang.

Zo spreekt zich bijvoorbeeld de *Encycliek Mortaltn animos* van Augustus 1928 uit: 'Ongeoorloofd is het onderscheid dat men goed gedacht heeft in te voeren tussen de fundamentele en de niet-fundamentele geloofsartikelen, waarvan de eerste door allen moeten erkend worden, terwijl de laatste aan de vrije instemming der gelovigen overgelaten moeten worden'.

'La Vie intellectu elle' (Het intellectuele Leven) October 1928, blz. 23. Het katholieke tijdschrift stelt deze veroordeling voor als de 'moedigste en meest apostolische daad'.

Dit onderscheid nu tussen de fundamentele en de niet-fundamentele geloofsartikelen is juist één der grondbeginselen van Calvijn. Hij drukt zich aldus uit: 'Alle artikelen van de goddelijke leer zijn niet van dezelfde soort. Er is er geen waarvan het kennen zo noodzakelijk is dat niemand er méér aan twifelen mag, dan aan enige uitspraak of principe van de christenheid. Er zijn andere waarover de Kerken onderling twisten en toch hun eenheid niet verbreken. De Apostel zegt, dat, indien we volmaakt willen zijn, we van één gevoelen wezen inbeten: Overigens, indien er enig verschil van opvatting zij, zal God ons openbaren hoe het is'. Ketter is hij, die 'de aller-noodzakelijkste waarheden' loochent.

Calvijn onderscheidt twee wijzen van kennen. Vast staat, dat het geloof een kennen is, een wetenschap en niet alleen maar een mening of een besef, 'een verward en vaag besef'. Het kennen moet onmiddellijk aan het geloof toegevoegd worden om het geloof 'te onderscheiden van dwalingen en onjuiste meningen'. Evenwel, deze 'zekerheid', deze 'overtuiging' van de 'waarheid Gods' is van geheel andere aard dan de menselijke wetenschappen'. Men kan het Evangelie niet met het verstand en met de subtiliteit van het menselijk begripsvermogen vatten'.

Het geloof heeft een 'tweeledige kennis', uit de Bijbel en 'uit de daadwerkelijke ervaring'. Het is niet voldoende dat we uit de Bijbel weten dat God onze Vader is; we moeten 'voelen' dat God onze Vader is; we moeten tot de kennis die we hebben komen langs de weg der ervaring'.

Zo gaat Calvijn voort en herhaalt nogmaals: 'de beste proef zal onze eigen ervaring zijn'. Het 'voelen' van de werkingen Gods alleen kan ons de vroomheid waaruit de godsdienst voortkomt onderwijzen. Deze kennis, die rust op praktijk en ervaring, is heel wat zekerder dan alle ledige speculaties. De vrome herkent ontwijfelbaar de tegenwoordigheid Gods, waardoor hij om zo te zeggen met de hand aangeraakt wordt als hij zich bezielde, verlicht, gered, gesterkt en geheiligd voelt'.

Zo dus voorloper van Pascal wat betreft de voor de rede verborgen redenen, komt Calvijn tot zijn beroemde uitspraak: Het is dus een weten dat niet naar redenen vraagt en tevens een kennis die op een zeer goede reden steunt'.

Zo alleen bereikt het geloof zijn doel, dat zekerheid is: 'geen kennis vermengd met twijfel', die 'niet stevig gevestigd is', die 'wankelt als in weifeling', maar een geloof 'zo sterk, dat al trokken alle duivelen ertegen op, zij ons niet van mening konden doen veranderen', 'een standvastigheid, die allen duivelen der hel weerstand kan bieden'.

'Laat ons God bidden, dat Hij ons de waarheid van Zijn Woord doet voelen, namelijk dat het een onneembare veste is. Of we dat door ervaring en feitelijk zullen weten, hangt alleen van onszelf af.'

Zekerheid! Zekerheid! riep Calvijn en Pascal uit!

Het mystieke moment is dus de alles meeslepende kracht. Dezelfde plaats die het woord hart inneemt in de stijl van Calvijn, wordt in zijn theologie ingenomen door de woorden *het geloof des harten*. Het geloof is de 'ziel van onze zielen'. Het geloof is geen simpele 'toestemming', die 'ons door het hoofd dwarrelt', noch ook een speculatief geloof, 'dat praatgrage mensen op de tong hebben'.

'Neen, de geloofsinstemming is meer een gevoelen dan een verstandelijk inzicht'. 'Het geloof moet in het hart wortelen'. Er is geen geloof zonder kennen, maar het geloof stelt zich niet tevreden met waarschijnlijkheden en gissingen; het eist de nadrukkelijke waarheid'. 'Het geloof is het oog des verstands; - we moeten de geestelijken mond des geloofs meebrengen; - het geloof alleen is, om zo te zeggen, de mond en de maag der ziel'. - 'Het hart moet rechte, zuivere wegen bewandelen en het overige, ogen, handen en voeten leiden'. 'Wanneer ons hart niet recht en zuiver is, en niet die oprechtheid en onkreukbaarheid heeft waarvan de Schrift zoveel spreekt, zal al het overige slechts damp zijn'.

Het geloof is 'de mystieke vereniging' (unio mystica) zegt Calvijn herhaaldelijk. Om deze mystieke vereniging te omschrijven beschikt hij over een schat van uitdrukkingen en een onuitputtelijk aantal vergelijkingen. 'Christus woont in ons'. 'Wij moeten Hem aandoen'. Het is een 'gemeenschap', een 'eenheid', een 'heilig huwelijk', 'waardoor we vlees van Zijn vlees en been van Zijn beenderen worden, één met Hem': of nog anders 'het is een enting', 'we zijn in Christus geënt'. Het is niet slechts

een overeenstemming naar een voorbeeld, maar een verborgen gemeenschap, waardoor we zo met Hem verenigd zijn, dat Hij Zijn kracht in ons doet overstromen. Niet alleen putten we kracht, als het ware een levenssap, uit Hem, maar onze natuur gaat in de zijn over'.

Om in geloof te kunnen prediken, 'moet de voedende substantie van het Woord Gods in onze harten aanwezig zijn, zoals, wanneer we vlees gegeten hebben, de voedende substantie in ons blijft'. We moeten 'er niet maar even van geproefd hebben, maar ermee verzadigd zijn, zodat de voedende substantie in ons is'.

'Wij eten het lichaam van Christus niet dan in het geloof... Het geloof ontvangt Christus en neemt Hem aan, opdat Hij de onze zij en in ons wone. Door het geloof zijn we Hem ingelijfd, leven we één leven met Hem, kortom, zijn we één met Hem'.

Herinneren we hier aan de uitspraken van Anselmus, de zo verguisde schrijver van *Cor Deus homo* (Waarom werd God mens?), *Fides quaerens intellectum* (Het geloof dat het verstand zoekt) en *Quaero veritatem quam credit et amat cor meum* (Ik zoek de waarheid, welke mijn hart gelooft en bemint).

THEOLOGIE EN METHODE

HOOFDSTUK II.

Methode en Systeem.

(Tegenstrijdigheden, Antinomieën.)

Zullen we nu gaan verdedigen dat Calvijn zuiver en alleen anti-intellectualist was? Dat het 'intellectualisme' van Calvijn een verzinsel is, niets dan één van de vele lasteringen? Of zullen we gaan verdedigen dat Calvijn geen logicus was, dat hij, zonder er acht op te slaan, merkwaardig tegenstrijdige uitspraken deed?

Niets van dat alles. Het ogenblik is gekomen dat we ons rekenschap gaan geven van de methode, die het systeem van Calvijn kenmerkt.

Er is in wijsbegeerte en theologie tweeërlei methode: de apriorische en de aposteriorische; de deductieve en de inductieve; de syllogistische en de experimentele methode. Welke was Calvijn's methode? - Beide.

Wanneer Calvijn de man van de apriorische methode was geweest, zou hij uitgegaan zijn van de idee Gods, van Zijn natuur, en daaruit, van boven naar beneden, alle gevolgtrekkingen afgeleid hebben.

Hij zou zonder meer de predestinatie hebben staande gehouden, en al wat haar weerspreekt, de verantwoordelijkheid van de mens en het overige hebben terzijde gesteld.

Het leerstuk van de predestinatie nu wordt in de Dogmatiek van Calvijn, dat is in zijn Institutie, niet uiteengezet in de aanvang van het eerste boek, maar bijna aan het eind van het derde en laatste boek, (het vierde behandelt de ecclesiologie).

Daarentegen vangt de Institutie aan met deze uitspraak: 'De som van alle ware, zuivere wijsheid ligt in twee stukken besloten: God kennende, kennen we onszelf'. Kennis van God en kennis van de mens. Welke van deze twee leidt tot de andere?

'Het is niet gemakkelijk,' zegt hij, 'uit te maken welke voorafgaat en de andere voortbrengt'. - 'Zij zijn met elkaar verbonden door vele banden.' - 'Er is een weerszijds band tussen de kennis Gods en de zelfkennis, en de éne staat tot de andere in betrekking.'

Calvijn gebruikt dus de twee methoden tegelijk. Hij gaat uit van God en met heel zijn denken daalt hij af, steeds lager. Hij gaat uit van de mens en met heel zijn denken klimt hij op, steeds hoger. 'Hij stuit op tegenspraken', op 'tegenstrijdigheden' of, om met Pascal te spreken, op 'antinomieën'.

Wat is een 'tegenstrijdigheid' of een antinomie'? Het is een schijnbare tegenspraak. Want in de waarheid kan geen werkelijke, niet te herleiden tegenstrijdigheid zijn. Nooit tegenstrijdigheid, noch in de hemel, noch op de aarde! Dat neemt echter niet weg, dat we telkens op feiten en gedachten stuiten, die ons tegenstrijdig schijnen. Zeker, naarmate onze kennis vermeerderd, lossen bepaalde tegenstrijdigheden zich op en verdwijnen. Toch blijft, daar de mens een eindig wezen is, en de waarheid die God is, oneindig, voor de geleerdste en schranderste het aantal schijnbare, tijdelijke, tegenstrijdigheden ontelbaar. Deze schijnbare, tijdelijke, bijkomstige tegenspraken zijn tegenstrijdigheden.

Bossuet constateert de 'tegenstrijdigheden' van Calvijn en begrijpt ze niet 'er is te veel subtiliteit nodig om alle woorden van Calvijn overeen te brengen'. 'Het schijnt dus, dat die Kerk twee tegenstrijdige dingen leert' (neen, maar: dingen die elkaar tegenspreken!). - 'Calvijn zoekt een middenweg, waarbij het (voor de beperkte menselijke

wijsheid, voor de mens van deze wereld) tamelijk moeilijk is alle onderdelen te doen overeenstemmen'. Histoire des Variations (Geschiedenis van de variaties in de Protestantse kerken), Boek IX.

De simplisten pogen deze tegenstrijdigheden of antinomieën met geweld op te heffen, daar zij de weerlegging hunner systemen zijn; de realisten daarentegen eerbiedigen ze, omdat zij het bewijs zijn van die waarheid die het leven is!

Men vergunne mij hier te steunen op de uitspraak van een zo eminent wijsgeer, een zo wijzen en vrijen geest als Boutroux. Het is of hij aan Calvijn gedacht heeft, toen hij schreef: 'Voor de logici is het een hopeloos probleem hoe vrijheid en plicht kunnen samen gaan: hoe eenzelfde subject tegelijkertijd zijn eigen meester kan zijn en onderworpen aan een wet,' enz. Maar de eigenlijke logica, de logica der begrippen, is niet de enige logica. 'Er bestaat ook een logica van het leven, van de werkelijkheid, van de natuur, van de rede in de volle betekenis van het woord!'

En weer zou men zeggen dat Boutroux aan Calvijn gedacht heeft, als hij vervolgt: 'Laat ons niet de abstracte logica, die afdaalt van de begrippen naar de werkelijkheden, op ons zelf toepassen, maar de concrete, levende logica die van het wezen naar de begrippen opklimt, van de werkelijke dingen naar de betrekkingen.'

Hierna veroorloof ik mij, met een zekere gerust-, beid, alles terug te brengen tot een vergelijking.

Een volwaardige denkwijze, die geniaal en levend is, met name de denkwijze van Calvijn, kan men vergelijken met een spitsboog. Een spitsboog bestaat uit twee helften, die ieder in tegengestelde richting een druk uitoefenen; en deze twee tegengestelde uitdrukkingen maken, dat daarboven, het hoogste punt van het gewelf, bijzonder sterk is! Hoe groter de tegengestelde uitdrukkingen zijn - zij moeten niet ongelijk of veranderlijk wezen, maar gelijktijdig en voortdurend werken - hoe sterker het hoogste punt van het gewelf is en hoe beter in staat een groots en prachtig bouwwerk te dragen.

Verzwakking, of beter opheffing - zij het dan ook slechts voor een ogenblik - van één der beide uitdrukkingen of van één der beide delen van de boog, staat gelijk met de boog zelf wegnemen, dus het steunpunt van het gewelf, dus heel het bouwwerk,

De denkwijze van Calvijn nu is zulk een boog met twee helften en twee tegengestelde uitdrukkingen. Sommige critici beamen of ontkennen de druk van rechts, andere die van links, En de discussie is oneindig, want ze beschikken allen over bewijs- -plaatsen. Maar op die manier begrijpt men niets van de psychologie van het leven, met name van de theologie van onzen Hervormer.

Enige aanhalingen rechts of enige zinsneden links, vertolken evenmin de juiste en ware denkwijze van Calvijn, als dat de linker- of rechterhelft van een spitsboog de spitsboog zelf is. De boog heeft, om boog te zijn, twee tegengestelde uitdrukkingen nodig, en de denkwijze van Calvijn is slechts de denkwijze van Calvijn, dank zij haar tegenstrijdigheden of antinomieën.

Uit deze methode, uit dit systeem vloeien twee gevolgtrekkingen voort. In de eerste plaats deze: het is heel gemakkelijk voor de critici, die de dogma's bewerken, niet samenvoegend en verenigend te werk te gaan zoals het leven doet, maar anatomisch, dat wil zeggen: ontledend en ontwrichtend, en zo het systeem van Calvijn tot de één of andere tegenstrijdige denkwijze te herleiden.

Aan teksten heeft het niemand ontbroken. Voor sommigen staat Calvijn aan de zijde van Thomas van Aquino, voor andere aan die van Kant.

Twee dwalingen, twee onwaarheden.

En de tweede, zeer belangrijke gevolgtrekking, is deze: het systeem van Calvijn is van een bewonderenswaardige rijkdom; het is volledig, geen enkel gegeven van de waarheid des levens verwaarloost hij. Dat verklaart zijn invloed en zijn macht.

HOOFDSTUK III. DE HEILIGE GEEST.

2. DE HEILIGE SCHRIFT RECHTER OVER HET GETUIGENIS VAN DE HEILIGE GEEST.

Nu we over de Heiligen Geest gaan spreken, vatten we de draad weer op van de kwestie: intellectualisme en mysticisme bij Calvijn.

1. In het Calvinisme van Calvijn neemt de Heilige Geest een grote plaats in.

Het 'leermeesterschap' van de Heilige Geest wordt aldus omschreven: 'de Heilige Geest is de leermeester van de godsdienst, de Hoeder van leer en vroomheid'. De Heilige Geest, zegt Calvijn, leidt ons in 'tot een heldere en zekere kennis der geheimenissen Gods'; de Heilige Geest 'brengt ons zekerheid omtrent dingen die anders voor ons verborgen zijn'.

'Al onze wijsheid en kennis is dwaasheid en onwetendheid, totdat de Heilige Geest onze leermeester wordt' enz...

Ongelukkigerwijze is dit zo geprezen leerstuk voorwerp van nog meer misverstanden. Sommigen zeggen: dit grootse leerstuk van de Hervormer spreekt van een ervaring, een religieuze ervaring, zoals men tegenwoordig zegt. Godsdienst en vroomheid berusten op religieuze ervaring. Dus, of hij het gewild heeft of niet, Calvijn is bewust of onbewust de vader der moderne theologie, van de theologie der religieuze ervaring. Dit is een zuiver misverstand. Het getuigenis van de Heiligen Geest is voor Calvijn geenszins een religieuze ervaring. Het wekt een religieuze ervaring op, het brengt die voort, maar het is niet zelf die ervaring.

Voor de zogenaamde moderne theologie is de religieuze ervaring een gewaarwording, die ieder krijgt en ondervindt op zijn wijze, die voor ieder mens verschillend is, en waaruit ieder met behulp van zijn verstand en temperament zijn persoonlijke, zogenaamde subjectieve ideeën vormt.

Niets van dat alles bij Calvijn! In plaats van alles tot de mens terug te voeren, leidt hij alles terug tot God. Aan de ervaring van de mens gaat het getuigenis van God vooraf, een geestelijke actie dus, maar één die van een ander wezen uitgaat dan van de mens. Want God is de persoon bij uitnemendheid; niet de heilige geest (met twee kleine letters) hier en daar in de natuur verspreid, maar de Heilige Geest (met twee hoofdletters) die in de Bijbel spreekt en de waarheid van zijn woorden betuigt door een getuigenis, even verschillend van de mens, en even objectief als het heilige Woord zelf.

Het gaat hier om een 'verborgen Werking', een 'innerlijke verlichting'. De Heilige Geest 'openbaart', 'bezegelt' de 'belofte' Gods. De mens zou deze belofte evenmin in het leven kunnen roepen als wijzigen.

Men verwacht vaak wat onderscheiden moet worden. Is het licht een ervaring van het menselijk oog? Neen. Het oog neemt het licht waar. Maar het brengt het licht niet voort. De zon is oorzaak van de ervaring die in het oog plaats grijpt; door een verborgen werking, door haar licht werkt zij op het oog in. De religieuze ervaring getuigt van het bestaan van God evenals het oog getuigt van het bestaan van de zon. Maar God en de zon zijn dezelfde voor alle ogen, welke de verschillen in ervaring van ogen en harten ook mogen zijn. Omdat er in het getuigenis van de Heiligen Geest niet één persoon, de mens, aanwezig is, maar twee onderscheiden personen, God en de mens, omdat er ontmoeting, contact is, spat als een vonk de zekerheid te voorschijn!

Dan, verbijsterd en in vervoering, wordt het een ware mystieke hymne die Calvijn in zijn Institutie aanheft: 'Het is eis dat de overtuiging uit hogere dan menselijke beweegredenen, oordelen of gissingen stamt, namelijk uit het verborgen getuigenis van de Heiligen Geest. - Het getuigenis van de Heilige Geest is uitnemender dan alle rede! - Dezelfde Geest, die door de mond der profeten gesproken heeft, moet onze harten binnentreden en beroeren... We voelen dat een bijzondere goddelijke kracht daar zijn werking uitoefent. Onze geest heeft groter rust en meer verzekerdheid dan op welke verstandsgronden ook; en tenslotte, het is een zodanig gevoelen als alleen uit hemelse openbaring kan voortkomen. Ik spreek van iets dat ieder gelovige in zichzelf ervaart'. Begint de lezer te begrijpen, hoeveel vooroordelen en onwetendheid er nodig zijn geweest om te komen tot het bekende verzinsel, dat kort wordt samengevat in de monumentale zin van O. Douen, secretaris van één onzer Bijbelverenigingen, schrijver van het prachtige werk over Clément Marot en van een reeks artikelen in de Encyclopedie des Sciences religieuses van Lichtenberger: 'Calvijn, droge en onbuigzame geest, verstokt logicus en intellectualist, mist die warmte van gemoed, enz.'

Daarentegen zal de lezer aan het einde van deze beschouwingen over het mysticisme en intellectualisme van Calvijn, zich zeker niet verwonderen, dat Calvijn het mysticisme dreef tot mystieke openbaringen, niet alleen van de ziel maar ook van het lichaam. Zo beschrijft hij het gebed, zijn gebed, aldus: 'Als we geen woorden vinden om duidelijk genoeg uit te drukken wat in onzen geest is, stukt de stem door het alles overweldigend gevoel en het heftig kloppende hart doet ons bijna stikken'. - 'De genegenheid des harten is zo vurig, dat zij zoowel de tong als de andere ledematen in beweging zet, en de gelovigen ondervinden dagelijks hetzelfde als zij in hun gebeden zuchten en steunen zonder het te weten'. 'Het is moeilijk tot God te naderen in smeekgebed, zonder dat onze tong en onze handen meebewegen en aan de zielsbewogenheid deelnemen'.

Dit is de persoonlijke, dagelijkse ervaring van Calvijn. Zo bad hij in zijn kamer in de Rue des Chanoines, met door ontroering toegeknepen keel, terwijl de heftige bewogenheid van zijn hart zich aan zijn tong en zelfs aan zijn handen medeelde.

Dit alles wordt kort samengevat en gesymboliseerd in het wapen van onzen Hervormer: een hand, die een hart tot God opheft.

2.

Hier stuiten we op een ontstellend grote dwaling, die in de moderne theologie steeds meer veld wint. Meer en meer wordt het getuigenis van de Heilige Geest verheerlijkt, maar daarbij wordt de autonomie, het gezag van het Woord van God, van het geschreven Woord, van de Heilige Schrift, terzijde gesteld. Men werpt het getuigenis van de Heiligen Geest op tot rechter over het gezag van de Bijbel.'

Hiermede wordt alles onderste boven gekeerd. Men had deze ernstige verminking kunnen ontwijken, wanneer men slechts de betekenis van de woorden getuigenis en getuige goed in het oog gehouden had.

Een getuige is geen rechter. Het is niet het getuigenis van de Heiligen Geest dat het geschreven Woord oordeelt, maar het is juist dat geschreven Woord, dat rechter is over het getuigenis van de Heiligen Geest.

De drie hoofdstukken van de Institutie (boek I, hoofdstukken VII, VIII en IX), waarin Calvijn de Bijbel en het getuigenis van de Heilige Geest behandelt, dragen opschriften, die aanduiden dat het er alleen om gaat te weten, hoe het Woord van God bevestigd, 'goedgekeurd' wordt: 'Door welk getuigenis moet de Schrift bevestigd

worden, opdat we volkomen zeker zijn van haar gezag?' 'Door het getuigenis van de Heiligen Geest.' (I, VII). Zo luidt de titel van het eerste der drie hoofdstukken.

Verderop leest men: 'De Heilige Geest wordt zegel, waarborg van God genoemd, om ons geloof dat belijdt, dat de Schrift van God gegeven is, te bevestigen' (I, VII, - God zendt de Geest 'door wiens kracht Hij eertijds het Woord gegeven had, om Zijn werk daarin te voltooien, het metterdaad te bevestigen' (I, ix..)

De Geest, die in de Bijbel gesproken heeft, en de Geest, die in ons spreekt, is dezelfde. Dus is het nodig, dat dezelfde geest, die door de mond der profeten gesproken heeft, in onze harten ingang vin- de en ze beroere 'om ze te overtuigen, dat het woord der profeten van Omhoog was ingegeven' (I, VII)

En wanneer het dezelfde geest is, die in de Bijbel én in onze harten spreekt, kan er geen enkel verschil bestaan tussen de twee getuigenissen.

Ook kan er geen verandering meer komen; het is niet de taak van de Heiligen Geest nieuwe openbaringen uit te denken, of nieuwe leerstukken op te bouwen, om ons van de leer des Evangelies af te trekken, maar het, is zijn taak die leer, die ons in het Evangelie gegeven wordt, in onze harten te bezegelen en te bevestigen' (1, IX.5)

Niets nieuws dus! - 'Alleen in de Schriften heeft God Zijn waarheid willen openbaren, opdat zij tot het einde toe gekend worde' (I, VII, 1).

Zij is 'overal gelijk en gelijkvormig, altijd onveranderlijk en nooit zich wijzigend' (1, VII.4).

Zo komt Calvijn dan tot zijn voortreffelijke uitspraak: 'De ware Geest van God wil in Zijn beeld herkend worden, hetwelk in de Heilige Schrift besloten ligt'. Het getuigenis van de Heiligen Geest in ons moet dus zijn: 'getoetst aan, ik beken het, de Heilige Schrift. Het is aan de Schrift onderworpen' (1, ix,2.

'Niet de Heilige Geest in ons is rechter over de Schrift; veelmeer omgekeerd is de Schrift rechter over het getuigenis des Heiligen Geestes in ons.' - Deze woorden kunnen volstaan om alle inbeeldingen en aanspraken van de zogenaamde moderne protestanten te niet te doen.

Daarna wendt Calvijn zich, tot overmaat van duidelijkheid, met al de heftigheid van de taal der 16de eeuw tot hen, die met Castellio een tegengestelde mening openlijk durven verkondigen, en het zogenaamde getuigenis des Heiligen Geestes tot opperrechter over de Heilige Schriften maken. - 'Het zijn', zo zegt hij, 'fantaserende hoogmoedigen, die alles wat hun al snurkend' voor de geest komt, aannemen'; 'het zijn leeghoofden, die alle godsdienstprincipes vervalsen, onder de schijn van openbaringen van de Heiligen Geest' (dit is het opschrift van het derde hoofdstuk; I, ix). - 'Het zijn ellendigen, die spotten mee de eenvoud van hen, die nog de dode letter voligen' (I, ix, 2- 10). -

Zo spreken immers de zogenaamde modernen ook heden ten dage nog. - En tenslotte beschuldigt Calvijn hen van ijdelheid, leugens, heiligschennis en waanzin...

HOOFDSTUK 4. Ascetisme en Levensgenieting.

Het gaat met het ascetisme van Calvijn als met zijn intellectualisme. Men vergeet, dat de spitsboog twee krommingen heeft.

Natuurlijk, er is geen reden te betwisten, dat Calvijn met alle kracht gestreden heeft tegen de eet- en drinkexcessen en de verdere uitpattingen, waaraan de ruwe en losbandige bevolking van Genève zich tot haar schade overgaf.

Evenmin betwiste men de hardheid van het Calvinisme en zijn soms overdreven strengheid, enz., enz. Het leven 'onder het Kruis' bracht de martelaren niet tot platvloerse dwaasheden.

Maar dit is nog geen reden om het tegendeel te vergeten, de tegenstrijdigheid, de antinomie.

Stellen we voorop, dat onze Hervormer, ver van ongevoelig, uiterst gevoelig was. Het stoïcisme is letterlijk het zwarte schaap voor hem en het ascetisme der monniken beschouwt hij als een misdaad tegen de natuur. - 'Geduldig zijn kruis dragen', zegt hij, 'staat helemaal niet gelijk met dom zijn.'

'Te denken, dat klagen en wenen, bedroefd en bekommerd zijn zonde is, is een dwaze mening; 'we zijn geen boomstronken of stenen'.

'Niets voelen is goed voor de redeloze dieren'. Maar het is geen 'deugd'.

En 'de tranen en het gekerm van David zijn meer te achten dan de hardheid, en de domheid die velen als opperste deugd prijzen'.

Zo moeten we ons lichaam evenmin kwellen als onze ziel. God wil niet, dat de mens zichzelf doodt. Wanneer we ziek zijn, is het duivelse hoogmoed, wanneer we de geneesmiddelen niet aanwenden, die tot onze beschikking staan. -

Zeker, het lichaam is een 'tent', nog erger, een 'gevangenis'; maar het is ook 'de tempel' van de Heiligen Geest, 'het altaar', waarop God aanbeden wil zijn, en waarvan ieder deel, evenals ieder deel der ziel, een schitterende vonk van het beeld Gods weerkaatst. Het lichaam is in moeite, maar het zal tot ere zijn. Het zal opgewekt worden.

En Calvijn roemt het lichaam, evenals Tertullianus, ondanks zijn montanistisch ascetisme: 'het lichaam is deel van Jezus Christus! God wil, dat onze tongen en handen Hem loven. Welk een waanzin zou het zijn het tot stof te doen weerkeren zonder hoop! Neen, aan het lichaam van Paulus, dat de merktekenen van Jezus Christus gedragen en Hem glorieus verheerlijkt heeft, zal het loon der erekroon niet onthouden worden.'

Met deze macht van zijn gevoel - die ziel en lichaam omvat - grijpt Calvijn het leven aan.

Hij grijpt het aan als meester; het behoort hem toe, als een door God geschapen en hem toebereid goed, dat hij niet alleen gebruiken moet, maar waarvan hij ook genieten mag.

In de eerste plaats de verstandelijke genietingen.' Weg met de onwetendheid! Ongetwijfeld is het een ondeugd 'alles te willen weten', maar eveneens, en niet minder verkeerd is het 'de ogen te sluiten en niets te onderzoeken'.

'God heeft noch in de Heilige Schrift, noch elders 'als onderin een fles gesproken'. God heeft ons niet naar Zijn beeld geschapen, opdat ieder willens en wetens zou verdierlijken'.

Het verstand is een 'genade', een 'eer', een,voorrecht', dat ons van de redeloze dieren scheidt. 'God wil niet, dat de mensen gelijk staan met ezels en paarden; Hij heeft hen met rede begiftigd, en tot hen gezegd: Ziet, hier is wijsheid'. ere dus aan rede en

wetenschap! 'Is er iets nobelers dan de rede des mensen, waardoor hij alle andere levende wezens overtreft?' 'De wetenschap op zichzelf is goed'. Zeker, men kan er misbruik van maken', maar daarom is de wetenschap op zichzelf nog niet te laken, evenmin als het mes in de hand van een razende'.

Dan zet Calvijn zijn leerstuk der algemene genade uiteen, dat niet minder tot de kern van zijn systeem behoort als dat der bijzondere genade.

In het algemeen strekt zich de bijzondere genade uit tot de uitverkorenen en verzekert hun de zaligheid, terwijl de algemene genade betrekking heeft op alle mensen en hun bezorgt wat gezond en nuttig is voor het aardse leven, het politieke, het sociale leven, enz.

Welk een tegenstrijdigheid! Is dit niet de allergrootste tegenstrijdigheid, waarbij vele andere in het niet zinken. Het is uit kracht van deze algemene genade, dat de op het sociale leven aangelegde mens, hetzij christen, heiden of ongelovige, van alles voorzien is wat hij behoeft tot bestiering van dit aardse leven, zo politiek als het goed besturen van zijn huis, techniek en handwerk, kunsten en wetenschappen. Geen fysisch of ander dualisme! Nergens klooster of dwang: God met Zijn gaven en genademiddelen staat aan beide zijden van de gegrendelde deur, die het ascetisme der monniken tussen godsdienst en wereld had opgericht.

'Welk een aanzien,' roept, hij uit, 'verdienen de vrije kunsten die de mens zo weten te 'polijsten', dat hij waarlijk menselijk wordt!'

Onder deze vrije kunsten neemt de welsprekendheid' de kunst zich goed uit te drukken, bij Calvijn de eerste plaats in. 'Men moet goedkeuren dat iemand de leer van het Evangelie met welsprekendheid uiteenzet en de uitspraken in enigszins sierlijken vorm kleedt. De taal (sermo) waarin Jesaja spreekt is niet alleen eenvoudig en fonkelend (nitidus), maar zelfsmet kunst (artificiis) versiert en bewijst voldoende boe welsprekendheid soms in dienst van het geloof kan staan'. Dacht hij hier aan zichzelf? Verviel de vroegere humanist, in plaats van in de zonde van onnodige verzaking in die der litteraire ijdelheid, zoals toen hij schreef: 'Ieder weet hoe ik uit een argument alles halen kan wat er in zit, en met hoe grote beknoptheid ik schrijf?'

'Laten we hem dus,' zegt Bossuet, 'omdat hij het zo graag wil, de eer geven de beste stylist van zijn eeuw geweest te zijn'.

In de tweede plaats, na de welsprekendheid dus, komen de eigenlijke schone kunsten en de artistieke genieting. De overlevering verdubbelt hier haar toorn: 'Anti-artistiek, anti-humaan!' roept de predikant Douen uit.

'Zijn afkeer van muziek heeft de Hervorming zeker niet minder geschaad dan de brandstapel van Servet'.

'Waar en wanneer heeft de schrijver der Institutie ook maar een spoor van belangstelling getoond voor enige tak van kunst?' vraagt de kunstcriticus Münz.

En wijlen Brunetière zegt: 'De afkeer van muziek is één van de meest essentiële en karakteristieke trekken van de geest der Hervorming in het algemeen, en van de calvinistische hervorming in het bijzonder'.

Alsof er geen Goudimel en Rembrandt geleefd hebben (de één zoowel als de ander Calvinist) en alsof Calvijn niets geschreven heeft.. van wat hij schreef!

Geen einde aan zijn uitspraken, dat de schone kunsten 'uitnemende gaven Gods zijn', werkingen des Heiligen Geestes', 'nuttig en gunstig voor de samenleving'; ook verdedigt hij Paulus, die beschuldigd wordt de schone kunsten te hebben veroordeeld'; 'want,' zo zegt hij, 'dat zou een grote dwaasheid zijn'.

Onder de schone kunsten neemt de muziek bij Calvijn een afzonderlijke plaats in. Wel ver van de groten componist der psalmmelodieën, Louis Bourgeois, te hebben vervolgd - zoals de overlevering zegt - heeft hij hem beschermd en verdedigd. Evenmin heeft hij (in een volzin die overigens niet tot de authentieke tekst der Institutie behoort) - ook volgens de overlevering - de vierstemmige zang veroordeeld, en herhaaldelijk gebruikt hij aan de muziek ontleende vergelijkingen, en bezigt hij de woorden: melodie en harmonie. In het voorwoord van het psalmboek zong hij de lof der muziek als volgt: 'Waarlijk, we weten bij ervaring hoe grote kracht van de muziek uitgaat; zij kan de harten der mensen ontroeren en itn gloed zetten; zij doet hen God prijzen met groter kracht en vuriger ijver... Onder de dingen die het hart des mensen verheugen, neemt de muziek de eerste, althans een der voornaamste plaatsen in. We moeten haar als een tot dat doel bestemde gave Gods beschouwen.. Niets is beter in staat het menselijk hart te buigen en te vertederen.

En uit ervaring weten we (Calvijn legt de nadruk op zijn persoonlijke ervaring) dat de muziek een geheimzinnige macht heeft om 'de harten re ontroeren'.

Zelfs aartsvijand en belager, die hem beschuldigt anti-artistiek en anti-humaan te zijn, moest wel bekennen: 'Behalve Luther heeft niemand zó over de muziek gesproken als Calvijn.'

Hij maakt geen onderscheid tussen zang en instrumentale muziek. Fluit, harp en trommel en andere instrumenten zijn 'van nature goed'; 'alleen het misbruik dat de mens ervan maakt is te veroordelen'.

'Trommel, harp, orgel 'en dergelijke instrumenten zijn op zichzelf helemaal niet te veroordelen'. 'Deze 'van nature goede' instrumenten mogen niet tot verkeerd gebruik aangewend worden'. Dat is alles.

Ongetwijfeld - dit zal de overlevering verbaasd doen staan - 'dient de muziek meer tot wellust en zingenot dan tot nuttigheid'; maar daarom moet zij nog niet als 'overbodig' beschouwd worden. Slechts 'genot, dat niet met de vreze Gods samengaat' is verwerpelijk. Onder deze beperking keurt Calvijn alle dingen goed, 'die de mens ontspanning en genot bezorgen'.

'Onze Heere,' voegt hij er nog aan toe, 'wil ons alzijdig verblijden.' En hij verheugt zich en geniet. Hij verheugt zich in de orde der dingen: 'goede orde dient niet alleen om onze handelingen gratie en schoonheid te verlenen, maar tevens om onzen geest te wennen aan het behoorlijke'.

geniet van mooie bloemen. 'Zou God de bloemen zulk een grote schoonheid gegeven hebben als we bij haar beschouwing niet enige vreugde mochten smaken?' 'Zou Hij hun zulk een zoeten geur gegeven hebben, indien de mens zich daarin niet verlustigen mocht?'

'Laten we toch geen acht slaan op die onmenselijke beschouwing, die ons opzettelijk de geoorloofde vrucht der goddelijke zegening ontnemt, en niet tevreden is voor zij de mens alle gevoel ontnomen heeft en hem tot een 'blok hout' gemaakt heeft.'

Voor de sterrenhemel vervilt Calvijn met diepe bewondering: 'God stelde de sterren aan de hemel'.

'Hij heeft de hemel zo schoon versierd', opdat we Zijn goedheid, wijsheid en kracht zouden prijzen. Hij gaf ons 'ogen en enig verstand om de schoonheid van hemel en aarde te aanschouwen en te begrijpen', en ons ongeloof iedere verontschuldiging te ontnemen'.

Hij luistert naar het lied der sterren. Een even schone als kenmerkende passage luidt: 'Vanaf het ogenblik dat ze geschapen zijn, worden de sterren als een zang en melodie

tot lof van God'. Zodra we de blik omhoog richten, 'horen we het lied der sterren.. Zulk een lied moest ons opwekken de lof des Heeren te zingen... Zelfs al waren we stokdoof, dan nog zouden we zulke melodieuze zangen moeten horen..'

De engelen zelf zingen niet alleen, zij verheugen zich... 'Toen zij dat schouwspel zagen en het lied dier stomme creaturen hoorden, hieven zij een triomf zang aan'. De engelen uit het paradijs zijn als opgesprongen van vreugde, toen zij de uitnemendheid van die bewonderenswaardige ordelijke loop der hemellichamen zagen'.

Dalen we nu een trede af.

Heeft Calvijn behalve de verstandelijke en esthetische genietingen ook de materiële, de weelde genietingen gerechtvaardigd?

Volkomen. Bij de exegese van de woorden van de profeet Amos, hoofdstuk VI, 4-7, zegt hij: 'zij slapen op ivoren bedden; zij voeden zich met schapen uit de kudde; ze neuriën bij harpspel; ze drinken kostbare wijnen en zalven zich met olijfolie'.

En hij vindt daar niets afkeurenswaardigs in. Al deze weelde is op zichzelf geoorloofd. De profeet, zo zegt hij er uitdrukkelijk bij, verwijt de Israëlieten niet het wijndrinken uit kunstig bewerkte en kostbare vaten en het zich zalven met dure oliën - we kennen immers twee gevallen waarin ook Jezus Christus zalven en reukwateren gebruikte - noch ook het slapen op ivoren bedden of het genieten van weelderige en overvloedige maaltijden... maar hij verwijt hun in zulk een weelde te baden zonder enige bekommernis of smart om de nood hunner broederen'.

Bovendien, als hij in de Institutie spreekt over de rijken, die op ivoren bedden slapen, en wier feestmalen door harpspel, trommels, luitgetokkel en goede wijnen opgeluisterd worden, wijst hij er nadrukkelijk op, dat al deze dingen goed en geoorloofd zijn, door God geschapen en bestemd tot gebruik der mensen.

Verkeerd is niet het gebruik, maar het misbruik. Het ivoor, het goud, noch de luiten zijn van belang, maar het hart, 'het hart, dat hoogmoedig kan zijn onder een haar kleed', en nederig 'onder fluweel en zijde'.

Dalen we nog een trede af.

Rechtvaardigt Calvijn behalve de welsprekendheid, de esthetica en de weelde, ook de zuiver zinnelijke genietingen?

Ook dat. Met zijn meeslepemde logica ontmantelt hij het ascetisme der monniken. Hij noemt het 'een gevaarlijke dwaling', een 'doolhof zonder einde'.

Ongelukkig hij die het betreedt! Hoe zal hij er weer uitkomen? - Want eerst vraagt men zich bijvoorbeeld af of het wel geoorloofd is voor hemden, zakdoeken en servetten linnen te gebruiken, dan of het misschien niet beter zou zijn katoen te nemen of zelfs jute, en tenslotte zou men ertoe komen maar helemaal van het gebruik van hemden, zakdoeken en servetten af te zien! Of wel als men begint met zich af te vragen of men fijne vleessoorten eten mag, gaat men door en vraagt zich af of men niet beter deed goedkopere soorten te nemen, ja tot de aller-goedkoopste toe; of het inplaats van goede wijn te drinken niet beter zou zijn verschaalde of gegiste wijn te nemen, of zuiver water, of... zout water.

Waan en dwaasheid! 'We moeten zonder gewetensbezwaren of geestesonrust de gaven Gods gebruiken en ze voor het gebruik waartoe ze gegeven zijn, benutten'.

God heeft het vlees gegeven 'om in onze behoefte te voorzien, maar tevens tot onze vreugde en versterking'. De wijn is gegeven om het hart des mensen 'vrolijkheid' en 'genot' te verschaffen. Het spreekt vanzelf dat dronkenschap verfoeilijk is. 'Maar al is de wijn voor de dronkaard vergif, moeten we er daarom een afkeer van hebben?

'Neen, zeer zeker niet. We zullen er niet minder smaak in hebben, we blijven ervan

houden.'

Ergens in zijn geschriften spot Calvijn met hen 'die geen drie glazen wijn achtereen kunnen drinken zonder beneveld te worden'.

Het was dus heel verkeerd van Nabal zich te bedrinken. Alleszins geoorloofd is het echter met zijn vrienden een feestmaal te houden, zoals de kinderen van Job, die bij elkaar kwamen om tezamen een goeden maaltijd te genieten en zich vriendschappelijk met elkaar te onderhouden.

Zo ook deed Calvijn. Dikwijls gebruikte hij de maaltijd bij vrienden of nodigde hen te zijn huize uit. 'Om zich op passende wijze te verheugen in afwachting van Gods wil' (dat is: zijn dood, zoals zijn biograaf zegt) liet hij somtijds vrienden uitnodigen, inwoners der stad zoowel als ballingen, om des Evangelies wil, zoals de 'achtbare vrouwe' en de 'grijsaard', waarover we reeds spraken.

En toen een week vóór zijn dood de dag aanbrak van het jaarlijks banket der predikantenvereniging, sprak Calvijn de wens uit, de maaltijd in zijn huis te doen aanrichten. Hij liet zich op een stoel binnendragen en zeide: ik kom voor de laatste maal in uw midden, hierna zal ik niet meer met U aanzitten'.

Daarna sprak hij het gebed uit en spande zich in om de gasten aangenaam bezig te houden. Toen hij zich tenslotte uitgeput weer moest laten wegdragen, wendde hij zich tot het gezelschap en sprak op zo opgewekt mogelijke toon: 'De muur zal mij niet beletten in de geest bij U te zijn.'

Dit was de asceet Calvijn! Zijn vroegere belagers, Bolsec en diens onbeschaamde volgelingen, hadden waarlijk evenveel reden hem een vraat en wijnzuiper te noemen als zijn tegenwoordige tegenstanders - die eerbiediger, maar niet minder verblind zijn - redenen hebben, van hem een monnik der Middeleeuwen of op zijn minst een volgeling van Franciscus van Assisi, te maken,

HOOFDSTUK 5.

Goddelijke voorbeschikking en menselijke verantwoordelijkheid.

Er staan we tegenover het leerstuk dat de steen des aanstoots is in de theologie van Calvijn: *de predestinatie*.

Zij is de consequentie en de samenvatting van heel het intellectualisme en het ascetisme waarover we spraken. Iemand zei eens: 'dit theologische stelsel is het afschuwelijkste, dat ooit uit een menselijk brein is voortgekomen; geen waanzin heeft zo iets afgrijselijks in het leven geroepen.'

Zien we nu nader.

Uitgaande van de soevereiniteit Gods komt Calvijn langs logische weg tot het denkbeeld: 'de wil van God is de noodzakelijke grondslag van alle dingen'.

De vetborgten Raad des Heeren 'beschikt over alle dingen' en dat 'raadsbesluit moet ons, met schrik vervullen'.

Calvijn is langs logische weg tot zijn denkbeelden omtrent de voorbeschikking gekomen, hij is er niet van uitgegaan.

In de eerste uitgave van de Institutie (153) wordt het leerstuk van de predestinatie niet afzonderlijk behandeld. Het komt bij toeval op enkele plaatsen ter sprake, naar aanleiding van de ontkenning der verdienste, van de heilszekerheid, en van de ere Gods. In 1537 verschijnt de eerste rechtstreekse uiteenzetting van dit leerstuk, echter als a-posteriorische ontwikkeling van het feit: waarom nemen de mensen de Evangelieprediking niet aan? –

De uitgave van 1539 der Institutie wijdt een hoofdstuk aan de predestinatie, n.l. het achtste. - Het leerstuk ondervindt bestrijding: het wordt besproken, uiteengezet en gepreciseerd. Dit brengt Calvijn er toe in de laatste uitgave der Institutie (1559) aan het einde van zijn theologie (boek III) de tweeledige predestinatie, die der goeden en die der bozen, uiteen te zetten.

Merken we verder het volgende op: In 1546 schreef Calvijn een aanbevelend voorwoord in de Franse vertaling van de Dogmatiek van Melancton, de *Loci theologici*.

Melancton deelde niet de ideeën van Calvijn omtrent onvrije wil en predestinatie. Hij was ook allerminst gezind om het iedereen - en Calvijn in het bijzonder - naar de zin te maken. Toch aarzelt Calvijn niet hem te verontschuldigen en te verdedigen. 'Hij heeft er de voorkeur aan gegeven, zo zegt hij, alleen datgene te behandelen wat te weten nodig is'.

'Ik verklaar openlijk dat van alles wat het God behaagd heeft ons in de Schrift te openbaren, niets mag worden weggelaten, wat er ook gebeurt. Hij echter, die zijn lezers met vrucht poogt te onderwijzen, verdient zeker verontschuldigd te worden indien hij zich beperkt tot hetgeen hij weet dat dienstig is'.

Opera, IX, blz. 847-856. Een anabaptist, die aarzelde omtrent het leerstuk der predestinatie, wordt door Calvijn 'met al de passende goedheid', zoals hij zegt, tot de gemeenschap van de Kerk toegelaten. In sommige geloofsbelijdenissen spreekt hij niet van de predestinatie: Au Roy, 5557, IX, blz. 755. Confession des escoliers (Ibid., blz. 72; en; in andere belijdenissen noemt hij alleen maar de voorbeschikking tot de zaligheid: Confession de foi pour les églises réformées de France, 1559 (Ibid. blz. 71; Confession de foi pour présenter v l'Empereur, 1562

(Ibid., blz. 756.

Met inachtneming hiervan is er natuurlijk geen reden te betwisten dat Calvin de predestinatie en zelfs de dubbele predestinatie geleerd heeft. Duidelijk staat het er, zoals we reeds zeiden: de verborgen Raad Gods 'beschikt over alle dingen' en 'de wil van God is de noodzakelijke grondslag van alle dingen.'

We vestigen nu, zonder verdere overwegingen, de aandacht op een essentiële gedachte van Calvin, waarop gewoonlijk niet veel acht geslagen wordt. De wil van God is niet grillig, omdat God een 'wezen' heeft, een heilig wezen. Al wat God doet is niet goed omdat Hij het doet, maar omdat Hij het doet naar Zijn wezen, dat Heiligheid en Gerechtigheid is. Er is geen sprake van luim of onrechtvaardigheid. Neen! De geopenbaarde of verborgen, zichtbare of onzichtbare, maar rechtvaardige Gerechtigheid is er, en die alleen.

'Het wezen van God is rechtvaardig, en het is evenmin mogelijk, dat Hij zich van recht en billijkheid afwendt, als dat Hij Zijn Wezen verloochenen en geen God meer zijn zou', Zie Jean Calvin, IV, blz. 121-122.

Ziehier een uitspraak die voldoende duidelijk is: als een sterfelijk mens zei dat zijn wil hem tot rede is, zou dat m.i. een tirannieke uitspraak wezen. Maar deze maatstaf aan God toe te schrijven, zou volledige waanzin zijn. Het is niet geoorloofd een buitensporigheid in God te veronderstellen alsof hij iets zou doen uit bandeloos genot, zoals mensen doen, maar het past ons Zijn wil die ere te geven, dat hij ons als oorzaak altijd genoeg is, daar hij de bron en regel is van alle rechtvaardigheid.

Want de onderscheiding die de godgeleerden der Sorbonne maken, als zou er tweërlei wil in God kunnen zijn '(een bestuurde en een absolute wil) moet allen gelovigen verfoeilijk voorkomen.

Nu is het er zo ver vandaan dat we aan God iets onordelijks zouden kunnen toeschrijven dat veelmeer de helemaal de orde der natuur uit Hem voortkomt en Hij al wat in de natuur is wijselijk regelt. Daarom, wanneer we de wil van God als hoogste trap aan de top van alk oorzaken plaatsen, moeten we daaruit niet besluiten dat we in God ook maar iets denken dat zonder grond zou zijn. Wel menen we dat Gods macht en gezag zo groot zijn, dat het ons past te berusten in alles wat Hij wil.'

Tegenover de soevereine wil staat de verantwoordelijkheid van de mens. Daar Calvin uit gegaan was van de soevereiniteit Gods en uitkwam bij de predestinatie, gaat hij ook uit van de verantwoordelijkheid van de mens, om met alle kracht de ketterse dwaling, die leert dat de mens product van noodzakelijkheid is, te bestrijden.

Al is zij 'verborgen', toch is de goddelijke Gerechtigheid niet minder feilloos. De tot verderf voorbeschikten waren niet 'onwaardig tot dit einde voorbeschikt te zijn'. Hun ondergang is 'billijk en recht'. De oorzaak en grond voor hun bederf is in henzelf'.

De glorie Gods is 'niet te scheiden van Zijn gerechtigheid'. 'De mens struikelt door zijn zonde'.

'Al wat God geschapen had was zeer goed'.; Waar komt de verdorvenheid des 'mensen dus anders uit voort dan uit zijn afwending van God?' 'Hij heeft de goede natuur, die hij van God ontvangen had, door zijn eigen boosheid bedorven.'

In zijn prediking is Calvin zo mogelijk nog formeler. Het kwaad komt van onzen kant; ons geweten is er het voldoende bewijs van... 'Dat we ervan overtuigd zijn willens te hebben gezondigd, is dat niet genoeg om ons de mond te sluiten?' Onze God wil ons 'tot boetvaardigheid brengen'.

'God verhardt de harten en toch is Hij niet schuldig aan de hardheid van het menselijk hart, en het kwaad mag en moet Hem niet ten laste worden gelegd'.

En voorts: God wil geen 'slaafse en gedwongen onderwerping'. Hij wil 'een vrije wil', geen 'slaven'; geen 'dwangarbeiders'. De Schrift zegt: 'ik vermaan U, ik bid U...'

Zo is Calvijn uitgegaan van een feit: de soevereiniteit Gods, zoals ieder mens haar voor ogen heeft in het mysterie der individueel verschillende karakters, en zoals de gelovige haar voor ogen heeft in zijn religieuze ervaringen. Zulk een onbetwistbaar feit is het, dat Calvijn schrijft: 'Wie voor een godvrezend mens gehouden wil worden, zal dit eenvoudig niet durven ontkennen'.

Het een feit nu laat zich niet door het andere opheffen en omgekeerd evenmin. Naast het feit der soevereiniteit Gods stelt Calvijn het feit vast van de menselijke verantwoordelijkheid. Geen theoloog bracht ooit de soevereiniteit Gods zo naar voren en paste er een zo ver doorgevoerde logica op toe als hij, maar ook geen theoloog legde zo sterk de nadruk op de verantwoordelijkheid van de mens en voerde de daaruit voortvloeiende consequenties verder door.

Men noemt dit tegenstrijdig! - Zeker. Maar laat ons goed vasthouden dat Calvijn de laatste is om dit te ontkennen. Integendeel, hij bekent het zonder omwegen. Hij spreekt van 'schijnbare ongerijmdheden en tegenspraken' die in de leer aanwezig zijn.

En dan put hij zich uit in een bovenmenselijke strijd. Zijn dialectiek raakt in een 'doolhof' waar zij niet uit kan komen.

Steeds gaat aan de handeling van de verantwoordelijke mens de handeling van de soevereine God vooraf, en steeds ook gaat aan de handeling van de soevereine God de handeling van de verantwoordelijken mens vooraf; en zo in het oneindige.

Alle tegenwerpingen ten spijt gaat Calvijn voort zich te beroepen op de ervaring van de 'door zijn eigen geweten veroordeelden mens'; 'gedrukt door innerlijke wroeging'; 'gefolterd door een inwendig brandijzer', zegt hij alsof hij zich op de borst slaat. Op alle logische tegenwerpingen antwoordt hij 'het geweten weegt voor ons op tegen duizend getuigen.'

Totdat hij 'uitgeput', zwijgt, in stille bewondering voor een rechtvaardigheid, die 'hoe verborgen ook voor ons, desniettemin heilig en recht is'. En ten laatste: 'de dingen die het niet geoorloofd en niet mogelijk is te weten, daarvan is de onkunde juist wetenschap; de lust ze te weten is een soort begeerte'. Wanneer we nû niet verstaan, eens zullen we verstaan. –

'Leren we' inmiddels 'God deze eer te geven'. Hij is recht en billijk in alles wat Hij doet. 'Het zijn padden', die zich tegen God verheffen. 'Laat ons ervan overtuigd zijn dat God steeds goede gronden heeft. En we zullen verstaan wanneer we van ons vlees bevrijd zullen zijn'.

Geen tegenspraak is er, slechts antinomie! En deze zal verdwijnen wanneer we in staat zullen zijn te begrijpen.

Zo leerde en predikte de godgeleerde en zieleherder.

Wat voelden en deden de gelovigen?

De ware zin van de leer der predestinatie wordt, ons volkomen duidelijk, wanneer we aan onze eerste vergelijking, die van de spitsboog een tweede, die van het herbarium, toevoegen.

Waarin bestuderen onze theologen de leerstukken, en in het bijzonder het leerstuk van de predestinatie? In de leerboeken der dogmatiek.

Vergelijken we nu de dogma's bij planten, dan zijn de dogmatieken herbaria waarin zij dood, verdroogd, verkleurd en somtijds zwart geworden, rusten.

De theologen vinden ze niet mooi: ze verfoeien ze. Maar wil dat zeggen dat die arme, lelijke planten en dogma-lijken nooit een bekoorlijke kleur, een bedwelmende geur, fraaie bloemen en sappige vruchten gehad hebben?

Om dat te weten te komen moeten we ons met deze planten en met deze ideeën terug verplaatsen in de tijd, waarin zij, geworteld in vruchtbaren grond, vol levenskracht, in de volle zon door de wind bewogen werden, en hun zoete en krachtige sappen de levende ziel en een lichamen voedden.

Dit leerstuk nu, dat in het dogmatisch herbarium zich voordoet als het leerstuk van de onvrije wil, van de dienstbaarheid, bleek in het calvinistisch leven de leer der vrijmaking, der bevrijding te zijn.

Er waren machten, hiërarchieën, magische ritën, een onzekere, door de goede werken verkregen zaligheid. De beangstigde, gepijnigde consciënties wanhoopten. - Dan komt als een donderslag het leerstuk van de predestinatie. Aardse machten en hiërarchieën storten ineen, verdiensten en ritën worden nutteloos. Alleen de soevereine, eeuwige wil van God bestaat. Wat zijn de beweringen der Sorbonne, en wat is Rome waard? Wat is er gelegen aan Volksvertegenwoordiging, Koningen en Keizers? Alle banden springen los. God alleen houdt alles in Zijn hand. *Servire Deo, vera libertas!*

Een Heidelberger student, de jonge monnik Bucer, woonde een lezing bij van Luther tegen de Vrijen Wil. In geestdriftige verrukking keert hij in zijn cel terug: hij had een geluid vernomen, het geluid van brekende ketenen die ter aarde vielen.

Het leerstuk uit het dogmatisch herbarium schijnt het leerstuk van angst en verschrikking. - In het calvinistisch leven blijkt het de leer der zekerheid en der vreugde te zijn. - De tijden zijn verschrikkelijk, alle aan Evangelie en gewetensvrijheid vijandige machten hebben zich verenigd en zijn gespannen. Rome, dat reeds de Inquisitie had, stelde de Orde der Jezuiten in.

Wat te doen? Helden waren er nodig, mannen bewust van hun goddelijke roeping, die niet aan de overwinning twijfelen konden. En hun harnas, waarop alle slagen afstuitten, werd de leer der predestinatie. Voorbeschikten! Laat ze komen de pauselijke en wereldlijke machten, de legers redetwistende monniken, de benden inquisitoren met hun marteltuigen...

Van eeuwigheid tot eeuwigheid uitverkoren weet zich de eenvoudigste, de meest onwetende gelovige in de Hand des Heeren. Hij heeft zekerheid. Eerder zal de aarde haar baan verlaten dan dat één van hen die God zich waarlijk uitverkoren heeft, verloren gaat. En de martelaren in hun kerkerholen hebben vrede: zij zingen. -

Dan echter dringt op zekere dag de mare tot de gevangenen door: Te Genève bestrijdt iemand de leer der predestinatie! En een kreet van ontzetting stijgt op. Wat moet er worden van de zekerheid, de vrede, de vreugde der arme martelaren? Mèt de predestinatie is de kerker doorgang naar de hemel; zonder haar is zij reeds hel.

De dogmatici zeggen: de leer van de onvrije wil en het eeuwig raadsbesluit brengt haar aanhangers tot a-moraliteit en zedeloosheid. - De historie echter toont ons iets anders: de mannen van de vrije wil, van Pelagius tot de Jezuiten, zijn de mensen geweest van de lagere moraal van de casuïstiek. Maar de mensen van de vrijen wil, dat waren zij die de vlekkeloze, ideale moraal voorstonden. Met de vrije wil kwamen verdienste, valse goede werken, toegeeflijkheid, lage, binnen ieders bereik staande moraal, die men zelfs gemakkelijk boven het verplichte niveau kon brengen. De onvrije wil daarentegen stelde het zedelijk ideaal zo hoog, dat men het nooit bereiken laat staan voorbijstreven kan.

Ook zeggen de dogmatici: zij die geloven in het eeuwig raadsbesluit, kunnen niet anders dan apathische en passieve mensen zijn. Als alles van eeuwigheid besteld is, waartoe dan nog te strijden alsof er nog iets te veranderen ware? We kunnen nergens iets tegen doen.

Geleerde Duitse theologen hebben in studies, die overigens zeer de moeite waard zijn, zelfs verklaard, dat het berouwgevoel van de Lutheraan aan het Calvinisme geheel vreemd is.

En de geschiedenis antwoordt: Zij die in het eeuwig raadsbesluit Gods geloofden, waren de mensen van de daad bij uitnemendheid, de mensen van de stage heroïsche daad, wonderen van vurigheid en standvastigheid. Bezield tot de daad, hebben zij de wereld van het geloof, van de kerk, van de politiek en van het sociale leven tot omkeer gebracht.

Zie hier de 2 voornaamste redenen:

1. 'Het geloof zonder de werken is dood: 'dat het geloof zijn vruchten tonend in de goede werken, waar worden bevonden en niet ijdel...' - Hoewel het geloof zijn zetel in de verborgenheid des harten heeft, deelt het zich evenwel aan de mensen mede door de goede werken.' Commentaar Filémon vers 6. Zo zijn er zeer vele andere plaatsen aan te halen. Zo is de prediking des geloofs de prediking der goede werken.

2. Het bewijs der uitverkiezing zijn de goede werken. Zo zegt hij o.a.: Men moet zich niet verliezen in een 'doolhof' om onze 'roeping' in de 'nauwe raad' Gods te zoeken. We moeten niet om te weten of we in God uitverkoren zijn navorschen, wat hij van voor de grondlegging der wereld heeft vastgesteld. Het afdoend bewijs 'is' of God ons door zijn Heiligen Geest geheiligd heeft. En hiermede is de afschuwelijke boosheid van hen, die zich van de uitverkiezing meester maken om er 'iedere onbillijkheid mede te bedekken', weerlegd. Paulus verenigt de uitverkiezing met het geloof en de wedergeboorte, zodat hij niet wil, dat men over de verkiezing oordele door iets anders. 'Het geloof, de wedergeboorte, de goede werken, dat zijn de bewijzen der verkiezing.' Commentaar 2 Thessalonicensen, II, 13.

We besluiten deze reeks beschouwingen - die nog voortgezet zou kunnen worden - met de opmerking, dat niet alleen theologen maar ook vele leken gemeend hebben dat de leer der voorbeschikking tot een kleine, besloten secte zou leiden, en dat zij evangelisatie en zending onder de heidenen verbieden zou. Een mening, die in sommige zendingskringen schijnt te heersen. -

De historie echter zegt ons: Calvijn was een overtuigd voorstander van de zending onder de heidenen; in 1556 vertrokken de twee eerste Protestantse zendelingen uit Genève; beide Fransen en geestelijke zonen van Calvijn.

In de preek over Deuteronomium van 2 Januari 1556, zei hij: 'Jezus Christus zegt dat als de wet spreekt over onze naaste, zij niet alleen hen bedoelt aan wie we verbonden zijn, of tot wie we in bloedverwantschap staan... maar zij bedoelt alle mensen. Zoveel mensen er op aarde zijn, zovelen zijn uw naaste.'

Neem een mens uit een vreemd land; ik kan geen verstaanbaar woord wisselen... Beschouw ik hem echter goed, dan zie ik in hem een wezen dat hij met mijzelf gemeenschappelijk heeft. Het gehele menselijke geslacht is zodanig, dat we één moeten zijn... We moeten broeders wezen'.

En in de preek van 3 Juli 1556 voegt Calvijn hieraan toe: 'Een ding moet ons helder voor ogen staan; we moeten trachten zoveel we kunnen alle mensen tot God te

trekken, opdat Hij eendrachtig door allen aanbeden en gediend worde... Anderzijds, als we weten dat God onze Vader is, moeten we dan niet wensen dat Hij als zodanig door allen wordt gekend?'

Gaan we nu de historische werkelijkheid ten einde toe na. Al deze ideeën, die tot de kleinste secte hadden moeten leiden, hebben geleid tot de meest universele Kerk.

Te Genève stelde Calvijn zich niet tevreden met een secte. Zijn Kerk omvatte bijna de gehele Geneefse bevolking, benevens die van de Staat (hoewel men hem ten onrechte dikwijls beschuldigt, zoals we zullen zien, de 'volkskerk' als ideaal gekoesterd te hebben). Zijn invloed heeft alle kringen van het particuliere en het publieke leven doordrongen.

Daarna, vanuit Genève, heeft Calvijn zich tot de gehele wereld gewend. Hij heeft getracht zijn invloed onder de verschillende naties te doen gelden door briefwisseling -- hij had een zeer uitgebreide correspondentie - met vorsten en koningen, bij wie hij zich als boodschapper van de hemelse Vader aandiende. Hij ging te werk met een universalisme dat ons steeds weer verwonderd doet staan.'

Het Calvinisme drong dan ook onmiddellijk door in Duitsland, langs de oevers van de Rijn, in Nederland, Schotland en Engeland, ja tot de Verenigde Staten van Amerika.

Wat nu is het resultaat?

Bijna alle Protestantse kerken ten tijde van de Hervorming, hebben het Calvinistische type aangenomen en, waren deze kerken vrij geweest in het opstellen hunner geloofsbelijdenis en in hun organisatie, dan zouden hierop weinige, misschien in het geheel geen uitzonderingen bestaan.

Zo is het leerstuk der voorbeschikking bij Calvijn het tegendeel gebleken van wat het is voor de 'plantenverzamelaars' die te weinig van het leven der planten weten, en voor de dogmatici, die te weinig weten van het leven der dogma's... waarvan zij een verzameling aanleggen.

DERDE DEEL. Kerk en Staat

HOOFDSTUK 1. De Kerk.

1. ZO DE LEER, ZO DE KERK. - 2. DE KERK ALS INSTELLING EN VERENIGING. - 3. GELOOFSBELIJDENIS EN TUCHT. - 4. VOLKSKERK, KERK VAN BEKEERDEN, KERK VAN BELIJDEERS. 5. DE CONSTITUTIE VAN DE Kerk.

Hier, op het terrein der practijk, woeden alle religieuze en politieke hartstochten op zijn felst.

Calvijn, zegt men rechts, is de grote revolutionair: een Protestantse Robespierre!
En links hoort men: Calvijn is de grote reactionair: een Protestantse Loyola! Hij was de geweldige bergstroom!

Nee, hij was de beschuttende dijk! Tweevoudige veroordeling!

Stellen we voorop, dat de woorden Christenheid, Middeleeuwen, Moderne tijd, meerdere betekenissen hebben.

Zo laat de grote Heidelberger School (Troeltsch, Max Weber e.a.) de moderne tijd aanvangen bij de 17de eeuw, plaatst de Hervorming in de Middeleeuwen, en het Calvinisme in de 17de eeuw. Max Weber schrijft: 'In het navolgende betoog - we verklaren het hier uitdrukkelijk - spreken we niet over de persoonlijke ideeën van Calvijn, maar over de leer van het Calvinisme, zoals zij zich ontwikkeld heeft en haar overwegende invloed uitgeoefend aan het eind van de 16de en in de 17de eeuw in Holland en Engeland, die tegelijkertijd de landen van de kapitalistische cultuur waren.' Het ligt voor de hand, tot welk een chaos van misverstanden een zo willekeurige terminologie zich leent.

De critici gebruiken deze woorden gewoonlijk zonder ze te definiëren en hun omschrijving er bij te vermelden. De een schrijver kiest deze betekenis, de ander gene. Sommige schrijvers gebruiken zelfs, zonder de lezer te waarschuwen, hetzelfde woord in verschillende betekenissen, om, als ze met de een betekenis geargumenteed hebben, met een andere een conclusie te trekken.

Daarbij komt dat er minstens twee soorten Calvinisme zijn: *het Calvinisme van Calvijn en het Calvinisme dat ná hem gekomen is.*

Deze twee stemmen dan weer overeen en lopen dan weer uit elkaar. Waar kan men zoal niet uitkomen, als men te werk gaat met losse, uit hun verband gelichte teksten, beroofd van alle begeleidende gedachten die er een bepaalden zin aan geven. Laat de lezer tenminste op zijn hoede zijn!

1.

Gelukkig is er één ónbetwistbaar feit, dat tevens het meest authentieke, en misschien het meest belangrijke is. Tussen de theologie van Calvijn en zijn politiek staat zijn Kerk, dus zijn meest beroemde, en in ieder geval zijn meest zichtbare werk. Een Kerk nu is de voor het volk geschikt gemaakte weergave van de leerstukken van een bepaalde theologie; en omgekeerd oefent een theologie in de wereld haar invloed uit juist door de bijbehorende Kerk.

Het volk leest de Dogmatieken niet en begrijpt ook niets van hun duistere speculaties. Hoeveel Katholieken zijn er, áie wel eens bladeren in de lijvige 'Summa' van Thomas van Aquino? En toch laten alle katholieken hun kinderen dopen, hun huwelijk

inzegenen en hun doden begraven; allen luisteren naar de priesters, die bij de bediening der sacramenten de dogma's toepassen die Thomas van Aquino geformuleerd heeft. Zo worden de katholieke geesten doortrokken van de dogma's van de Kerk; en door middel van de riten van de Kerk dringen de dogma's in de zielen, vormen zij de geesten en grondvesten der katholieke naties met hun sociologie en politiek. En op hun beurt manifesteren deze sociologie en deze politiek de katholieke leer.

Hetzelfde geldt voor het Calvinisme.

Zo de leer is, zo de Kerk; en zo de Kerk is, zo de burgerlijke en politieke gemeenschap. Nadat we ons in de theologie van Calvijn verdiept hebben en getracht haar te leren kennen, zullen we om inzicht te krijgen in zijn politiek en zijn sociologie, eerst een wijle stilstaan bij zijn Kerk.

2.

De Kerk van Calvijn is in de eerste plaats Instelling van God tot opvoeding van de mensheid, en bovendien, tegelijkertijd, een Vereniging van vromen die hun geloof en hun werken bijeenvoegen.

Instelling Gods, Vereniging van mensen: opnieuw staan we tegenover de 'tegenstrijdigheid', die alle tegenstrijdigheden, waarop de theologische, kerkelijke, politieke en sociale opvattingen van het Calvinisme berusten, samenvat.

Deze 'tegenstrijdigheid' nu is het, die ontkend werd en nog ontkend wordt door de meer of minder mystieke of rationalistische secten der Neo-Calvinisten, die elkaar opvolgden, en die tenslotte de Kerk herleid hebben tot wat men in het Engels voluntarisme noemt. De gelovige, meer of minder vroom, is alles. –

Deze 'tegenstrijdigheid' werd eveneens ontkend door één der eminentste vakgeleerden (Rieker) van de laatste tijd, die de Kerk van Calvijn alleen maar instelling Gods noemt, waarin de mens geen wezenlijke rol speelt.

Een andere opvatting was: De Kerk van Calvijn is clericaal: zij is administratief; de Kerk van Calvijn is ultra-individualistisch: het individu met zijn gevoelens en luimen is daar het enige. Zoo, al naar de smaak laakt of prijst men, Calvijn, de theocratie der middeleeuwen te hebben gehandhaafd, of de Amerikaanse secten te hebben voorbereid.

Laten we Amerika buiten beschouwing. Het ware Calvinisme is het Calvinisme van Calvijn, en men moet Calvijn bestuderen in Calvijn. Al het andere moet naar deze maatstaf gemeten worden, en tot deze norm herleid.

3.

Men heeft vaak gezegd, dat de Kerk van Calvijn noch op de Rooms-Katholieke noch op de Lutherse Kerk gelijkt.

Inderdaad, de grondslag van de calvinistische Kerkvorm is tweeledig: zij omvat Geloofsbelijdenis en Tucht (dat wil zeggen gedragslijnen voor de handeling, voor het godsdienstige, maar ook voor het zedelijk en zelfs voor het economische leven van leken zoowel als predikanten).

Dit zijn de twee elementen: *het gezag van God en de vrijheid van de mens*. De mens handelt als individu, God stelt de regels. Het is een verbinding van gezag en vrijheid, van persoon en gemeenschap, van individu en solidariteit.

Deze gemeenschap, de Kerk, zou het priesterlijk conservatisme zelf zijn, indien ze niet tevens de stuwkracht en de vooruitgang van het individu waarborgde: zij zou revolutie zijn, als ze niet de band was aan het onbeweeglijke, eeuwige, het Woord Gods. In laatste instantie dringt alles tot de daad, zelfs, zoals we zagen, de leer der

predestinatie.

Het gaat niet om voelen, maar om handelen en heiligen, overal op alle gebied, bij ons zelf te beginnen.

Er zijn twee dingen: God en de mensen. Maar het ik handelt door God, in de naam van God en voor God. Het is een geweldige drang tot de daad, die van het individu uitstuwet naar buiten, naar de gemeenschap.

Familie, Gemeenschap, Staat, niets ontkomt eraan, van het middelpunt naar de omtrek, van het centrum van het individuele bestaan naar de volledige omtrek van het politieke leven.

Men heeft ook gezegd: *het Calvinisme is de verheerlijking van het individu.*

En dat is volkomen waar, maar op één voorwaarde. Men moet er aan toevoegen: het Calvinisme, zonder de verheerlijking van de soevereiniteit Gods, is de verheerlijking van de gemeenschap, van de sociale saamhorigheid: door de school en de solidariteit, die door het gemeenschappelijk onderwijs in het leven geroepen wordt; door de Kerkenraad en de solidariteit, die het gemeenschappelijk zedelijk leven kweekt; door de diaconie, en de gemeenschap, die alle werken van liefdadige en sociale aard draagt. Het is door de energie van dit individualisme en de macht van deze solidariteit dat het Calvinisme de grondbeginselen der Hervorming volkomen tot ontplooiing bracht, haar gemeenten strijdvaardig maakte tegen de Contra-Reformatie, haar bolwerk opwierp tegen alle aanvallen en vervolgingen; en niet alleen het Calvinisme redde - Luthersen zeggen dit - maar ook het Lutheranisme en volgens Michelet: heel Europa.

Zo is er geen groter dwaling dan die waarin voortreffelijke, maar katholiserende critici, zoals Brunetière en vele andere vallen, als zij zeggen dat het Calvinisme in zich alle buitensporigheden van het individualisme bergt. Het individualisme, ja; maar de buitensporigheden, neen. Theorie en historie leren ons dat niets meer sociaal geweest is dan de calvinistische gemeenschap.

Zie Calvijn zelf. Hij is een zeldzaam individualist geweest; wellicht meer dan enig ander Hervormer. En geen Hervormer heeft minder over zichzelf gesproken dan hij. Het ik treedt in zijn werken op de achtergrond en een criticus zei onlangs: 'De brieven van Calvijn verbazen door hun objectiviteit, hun activiteit, hun beheersing; hij spreekt niet over zichzelf, maar men vindt er een rusteloos streven in naar alles wat ertoe bijdragen kan de christelijke gemeenschap, het Koninkrijk te bevestigen' (Troeltsch). – Kort voor zijn dood zegt Calvijn tot zijn vriend Farel, dat van hun werk precies zoveel zal overblijven, als zij gedaan hebben voor de Kerk. –

En dezelfde criticus, Troeltsch, vat zijn gevoelens omtrent dit 'kerkelijk socialisme' aldus samen: 'Hij was een der voornaamste vertegenwoordigers van de sociale gedachte'; en verder: 'voor de eerste maal in de geschiedenis van de christelijke ethiek verschijnt er een bewuste en volledige organisatie op christelijk, kerkelijk en sociaal terrein.'

Men zou kunnen aantonen, dat het Calvinisme van Calvijn nooit zoals heden ten dage 'het woord spreekt waar deze tijd op wacht'. Heden ten dage woedt de felle strijd tussen individualisme en socialisme. Enerzijds worden de rechten van, het huisgezin, de rechten der naties, de rechten van de mensheid opgeofferd aan een 'heilig egoïsme', aan een 'schitterend isolement', aan een 'neutraliteit', door het individualistisch min of meer atheïstisch doctrinarisme van het einde van de 18e eeuw; anderzijds worden de rechten van het individu opgeofferd aan de onbepaalde heerschappij van verenigingen, corporaties, klassen, Staat, enz. Het heil kan alleen gevonden worden in een schikking

tussen individualisme en socialisme, een schikking, waarvan het Calvinisme van Calvijn tot nog toe aan de wereld de meest volledige vorm heeft geboden.

4.

We moeten de nadruk leggen op een twistpunt - dat steeds weer, ja heden ten dage nog naar voren komt en een typische illustratie is van de dwalingen, onkunde en misverstanden, waar tussen door ons betoog zich een weg heeft te banen.

Sommigen zeggen: De Kerk van Calvijn is een 'volkskerk', dat is haar eer, die moet gehandhaafd worden; andere zeggen: De Kerk van Calvijn is een 'volkskerk', dat is haar grote fout, die om verbetering vraagt.

Op de constituerende Synode van de Unie van evangelische Kerken in Frankrijk in 1848, (om niet nog vroeger terug te gaan) gebeurde het volgende. We moeten, zo werd er verkondigd, breken met die grote secten, die men volkskerken noemt. We moeten Kerken hebben 'die de persoonlijke belijdenis en de afscheiding van de wereld tot leidend beginsel hebben'.

Tot op heden waren deze principes zoowel aan het katholicisme als aan het protestantisme onbekend. 'We hebben,' aldus vervolgt de Synode van 1848, 'niet alleen gebroken met de paapse traditie, maar ook met de Protestantse'. Gevolg hiervan is, dat de Synode 'zich gelukwens' met het feit 'dat zij de vorige Synodes vergeten heeft en niet is blijven stilstaan bij de historische ontwikkeling. Tegenover alle dwalingen moet men 'het belangrijkste kenmerk van de Kerk stellen, namelijk dat de Kerk geen vereniging van kinderen dezer wereld is, maar van kinderen Gods'. En de Synode besluit met deze bijna hoogmoedige althans vreugdevolle uitroep: 'Dit is die grote kerkelijke hervorming waarmee God de dogmatische hervorming der zestiende eeuw volledig heeft willen maken'. - Zullen we het zeggen? we zijn niet ongevoelig voor de eer een waarheid te verkondigen die de wereld zal rondgaan.

En zie hier wat er te Genève gebeurt bij een bespreking die in 1908 aanving en in de laatste tijd opnieuw aan de orde gesteld is. Moet men van de leden van de Kerk een 'wilshandeling' eisen? -

Neen, zeggen de tegenstanders; dat is in strijd niet de calvinistische traditie. 'We moeten door het verleden geen streep halen, De Kerk heeft vier eeuwen achter zich. Zij heeft een geschiedenis, een traditie, die geëerbiedigd moet worden. En onder die tradities moet er o.i. een behouden worden, namelijk deze, dat ieder burger van Genève lid van de Kerk is door geboorterecht.

De jongste en meest krasse formulering van deze opvatting, gaf *de Semaine religieuse* de Genève (7 Maart 1931: 'Wat men onder nationale 'volkskerk' verstaat is zulk een Kerk, waarvan ieder die voorbijgaat, zelfs zonder er binnen te treden, kan zeggen: 'dat is mijn Kerk'. Ieder.. zonder er binnen te gaan is lid van de Kerk, ieder gelovige en zelfs ieder ongelovige of hij er deel van uitmaakt of niet, mits hij maar in de stad woont.

Dat maakt onze Kerk nationaal, en dat willen we behouden. Men veroordeelt deze versmelting van burgerschap en lidmaatschap van de Kerk. Men komt immers niet als christen ter wereld, maar men wèrdt het. Met dit principe zal men na korter of langer tijd op een Kerk van belijders uitkomen. En een Kerk, van belijders heeft een schoon ideaal, maar eindigt in een secte'.

Zonder iets aan eerbied te kort te willen schieten tegenover de mannen wier woorden we zo juist in herinnering brachten, en met erkentelijkheid denkend aan de diensten die vele dier vrome christenen van 1848 bewezen hebben, kunnen we toch niet anders

dan verstomd staan bij de onwetendheid die hier aan de dag komt omtrent de calvinistische ideeën en omtrent het misverstaan van het woord 'belijder': en kerk van belijders. Om getrouw aan de historie te zijn, moeten we een tegenovergesteld standpunt innemen tegenover bovenstaande bewering,

De Kerk van Calvijn heeft drie kenmerken: *het Woord van God, de Sacramenten en de Tucht*. De twee eerste betuigen dat de Kerk een Instelling is, en het laatste dat de Kerk een Vereniging is.

Iedere bijzondere Kerk is een vereniging, die aanvangt met een geloofsverklaring, met een eed van trouw aan de geloofsbelijdenis die de fundamenten van de Instelling vormt: het Woord van God en de Sacramenten.

Bij de stichting van de Kerk van Genève vond het volgende plaats. Calvijn en Farel legden de Raad van de stad het volgende verzoekschrift voor: "Daar er grote verdenking en bijna waarschijnlijkheid bestaat dat meerdere inwoners dezer stad zich helemaal niet onder het Evangelie hebben geschaard... zou het een nuttige zaak zijn allereerst te gaan onderzoeken, wie waarlijk bekennen willen leden van de Kerk van Jezus Christus te zijn en wie niet. Want daar het zelfs nodig kan zijn hen die waarlijk en met recht voor leden onzer Kerk gehouden waren, door de ban uit te werpen uit onze vergadering, des te meer is het nodig te onderscheiden wie men, als leden moet aannemen en wie niet.

'Het middel nu dat we hiertegen bedachten is dit: we verzoeken u - alle inwoners dezer stad belijdenis te doen afleggen en hun geloof te laten betuigen, om zodoende te weten wie met het Evangelie instemmen, en wie meer het Rijk des Pausen willen toebehoren dan het Rijk van Jezus Christus.... Dit zal slechts ditmaal geschieden, opdat men- kan zien welke leer een ieder is toegedaan, hetgeen een recht begin van een Kerk is.'

Het is onmogelijk nog duidelijker te verklaren dat de Kerk een Kerk van belijders is. Calvijn voegt er nog een zeer belangrijke verduidelijking aan toe. Hij waarschuwt dat de zichtbare Kerk niet alleen uit uitverkorenen bestaat, Want we weten niet wie uitverkoren is en wie niet. 'Alleen Gods oog ziet, zegt hij, hen die waarlijk heilig', uitverkoren zijn. Toch 'is het dienstig te weten wie we voor zijn kinderen moeten houden'.

Nu heeft God zich aan ons vermogen aangepast. En daar er op dat punt geen zekerheid des geloofs vereist was, heeft Hij in de plaats daarvan een oordeel der liefde gesteld, volgens hetwelk we als leden van de Kerk moeten erkennen hen allen, die door geloofsbelijdenis, een goed voorbeeld in levenswandel, en deelneming aan de Sacramenten, eenzelfde God en eenzelfde Christus met ons belijden.'

Geen schaduw van dubbelzinnigheid: de Kerk volgens Calvijn is geen Kerk van uitverkorenen, noch ook een volkskerk, maar een belijdende Kerk. Men zal tegenwerpen: maar de geloofsbelijdenis vond maar eenmaal plaats, op het ogenblik waarop de Kerk gesticht werd. Zeker, dat is zo. Maar, zodra de Kerk gesticht is, treedt de Tucht in werking en verwerpt, verdrijft door middel van de ban zelfs hem die door houding of leven zijn geloofsbelijdenis verloochent.

Dit zijn de beginselen die Calvijn toepast te Genève, in de Franse Kerk te Straatsburg, die tot 'voorbeeld' zou dienen voor de Kerk te Meaux, de Kerk te Parijs, alle gereformeerde Kerken van Frankrijk en alle calvinistische Kerken.

Conclusie. In 1848 hebben de mannen van het Réveil (met wie we op vele punten

instemmen) en heden ten dage de liberalen, eenvoudig een Kerk van belijders en een Kerk van bekeerden verward. Maar noch in 1848, noch heden, heeft Calvijn blaam of lof verdiend voor het stichten van een 'volkskerk', die verward wordt met 'de wereld'. Geen denkbeeld is meer in strijd met zijn ideeën. Even ver van de 'Volkskerk' als van de 'Kerk van bekeerden', staat de Kerk van Calvijn: Kerk van 'belijders'.

5

Beschouwen we tenslotte nog de inwendige organisatie van deze Kerk en omschrijven we de drie kenmerken nauwkeuriger.

De Kerk van Calvijn naar Calvijn, heeft als eerste kenmerk, dat zij een constitutionele gemeenschap is, die op een vastgesteld contract berust. Dat contract; die constitutie of oorkonde is de Geloofsbelijdenis en de kerkelijke Tucht. Ieder burger van Genève heeft in 1537 de eed van trouw aan dit contract afgelegd, dus toen Calvijn zijn eerste Kerk stichtte.

Toen de vertegenwoordigers van de verenigde Kerken op de Parijse Synode dit, voorbeeld' en type van alle constituerende Calvinistische Synodes - de Geloofsbelijdenis en de kerkelijke Tucht besproken en in stemming gebracht hadden, moesten alle predikanten, ouderlingen, diakenen, zelfs leraren en de stadsbestuurders deze stukken ondertekenen: dit was het richtsnoer en de waarborg van rechten en plichten van besturende en bestuurde. - Alle gelovigen, wanneer zij de plaatselijke Kerk stichten, moeten ze ondertekenen. Voortaan worden dan alle gelovigen geacht ze ondertekend te hebben en worden door de ban uitgesloten wanneer ze enig voorschrift schenden.

Het tweede kenmerk van deze Kerk van Calvijn naar Calvijn, is 'dat zij een representatieve gemeenschap is.'

Alle vertegenwoordigers worden door directe of indirecte verkiezingen benoemd en het is niet mogelijk enig vertegenwoordiger of hoofden der Kerk aan te wijzen, tegen haar wil of tot misnoegen van het merendeel harer leden', zegt de het reglement der Tucht van 1559. Deze gekozen vertegenwoordigers vormen electieve en representatieve lichamen, die boven elkaar gesteld zijn: de Kerkenraad, het Colloquium, de provinciale Synode, en de nationale Synode.

Het laatste kenmerk van deze Kerk van Calvijn naar Calvijn, is *dat zij een democratische leken-gemeenschap is, als men het woord leken in zijn juiste betekenis neemt.*

Er is geen geestelijkheid. In de beraadslagende lichamen is het aantal leken altijd groter dan het aantal predikanten. Zijn de leken niet aanwezig, dan kunnen de predikanten niet stemmen en geen zitting houden; nergens wordt de voorzitter levenslang benoemd, en werklieden, intellectuelen en adellijken zitten naast elkaar op dezelfde banken en hebben gelijke rechten en plichten.

Zo was de gemeenschap waarin de calvinisten geboren werden en opgroeiden. Wanneer ze van de Kerk in Staatsbetrekkingen overgingen, konden ze dan van mentaliteit veranderen? Konden ze een dubbel leven leiden, in strijd met zichzelf, door in de burgerlijke gemeenschap het ideaal dat zij in de godsdienstige gemeenschap verwezenlijkt hadden te verloochenen en hun rechten, plichten en belagen te verzaken?

Dat was onmogelijk.

De consequentie, dezelfde consequentie die de calvinist genoodzaakt had uit zijn dogma de constitutie van zijn Kerk te doen voortvloeien, noopte hem ook op zijn Kerk

de constitutie-zelf van zijn burgerlijk bestuur, zijn Staat, te bouwen.

HOOFDSTUK II.

De Staat.

1. ZO DE KERK, ZO DE STAAT; CONSTITUTIONELE, ELECTIEVE, DEMOCRATISCHE STAAT. 2. GEEN VOLKSSOUVEREINITEIT. - 3. POLITIEKE ECONOMIE. - 4. DE CHRISTELIJKE STAAT.

Zelfs wanneer we geen enkel politiek geschrift van Calvijn bezaten, zouden we toch, daar we het wezen en de constitutie van zijn Kerk kennen, het recht hebben te zeggen, dat Calvijn op politiek en sociaal gebied voorloper van de modernen tijd is geweest.

We bezitten echter zoowel politieke als sociale geschriften; het zouden er zelfs talloos vele zijn, indien we alleen maar de voornaamste citeerden, die door intieme, trouwe vrienden van Calvijn geschreven zijn en van wie men zeker kan zijn, dat zij zich wel zouden wachten zijn grondprincipes te veranderen; we noemen Hotman, schrijver van *Franco-Gallia* (1573); Th. Beza, schrijver van *Du droit des magistrats* (1573); Duplessis Mornay (of Longuet), schrijver van *Vindiciae contra tyrannos* (1579); en reeds vroeger Knox, schrijver van *Premier son de La trompette contre le monstrueux gouvernement de femmes*, én Goodman niet te vergeten, van wiens hand verscheen *Comment les pouvoirs supérieurs peuvent être obéis de leurs sujets, et en quoi ceux-ci peuvent légalement, selon La Parole de Dieu, leur désobéir et leur résister*.

Deze twee laatstgenoemde verhandelingen verschenen in 1558 te Genève. - we houden ons echter, naar ons vaste voornemen, aan het Calvinisme van Calvijn en van hem alleen.

Uiteraard heeft de calvinistische Staat dezelfde drie kenmerken als de Kerk. De basis, waarop de burgerlijke staat rust, is een contract, een regeringscontract, een 'wederzijdse verplichting van het hoofd en de leden', een 'wederzijdse verbintenis', 'wederkerig', enz.

In één van zijn preken schildert Calvijn ons de profeet Samuel, als hij Saul in het ambt van koning bevestigt. Samuel spreekt over het statuut van het koningschap; hij schrijft dat statuut op een rol en plaatst dat voor de Allerhoogste opdat, zo zegt hij, het noch de besturende noch de bestuurde geoorloofd zou zijn 'hun grenzen te overschrijden'; opdat dit statuut 'de wapenrusting der volkeren' zij.

Ook met betrekking tot David is er sprake van 'wederzijdse verplichting van vorst en onderdanen'. God is 'de notaris ten overstaan van wiens de koningen en de volkeren de eed op hun grondwet afleggen.' De politieke schrijvers zullen hier niet veel aan toe te voegen hebben.

We moeten er goed op letten dat dit contract *een regeringscontract is, en geen gemeenschapscontract*.

De gemeenschap is natuurlijk, dat wil dus zeggen, door God ingesteld, en het is van nature dat de mens zijn rechten heeft.

De op de twee tafelen der Tien Geboden geopenbaarde wet dient slechts om aan de 'natuurlijke wet' te herinneren. De 'natuurlijke' wet is innerlijk. 'Zij staat geschreven en als het ware gedrukt in ieders hart'. Maar de zondaar is 'verward'. Daarom heeft God zijn geschreven wet gegeven om ons een zekerder getuigenis te geven wat er verduisterd was in de 'natuurlijke wet', Institutie, II, VIII.

Het regeringscontract nu heeft juist ten doel de natuurlijke rechten van de mens, 'blijvende onaantastbare en onvernietigbare rechten', alzo specificceert Calvijn, vast te stellen en te bevestigen. Dientengevolge moet de verklaring geschreven worden. Ook Samuel 'schreef'. Het natuurlijk recht is een geschreven recht. -- Dit alles is geheel modern en zal ten dele in 1789 herhaald worden. Het staat echter lijnrecht tegenover de ideeën van J. J. Rousseau, die geen regeringscontract duldt, maar alleen gemeenschapscontract erkent, het 'contrat social'. Want er is geen natuurlijk recht, het gemeenschapscontract roept de rechten van de mens in het leven. Ook met de Duitse denkwijze en met het Duits historisch recht, dat geen geschreven recht is, is dit alles in lijnrechte tegenspraak.

Deze constitutionele Staat (eerste kenmerk) moet electief zijn (tweede kenmerk). Evenals de predikant gekozen wordt, moet ook de magistraat gekozen worden; overigens het woord 'Pastor' dient in Genève dikwijls om de beide functies, die van staatsbestuurder en die van Kerkhoofd, aan te duiden. –

Zeker, het is God, die de stadsbestuurder zoowel als de predikant, de roeping in het hart legt. Maar evenals de goddelijke roeping de predikant niet vrijstelt van de menselijke keuze, verschoont zij ook de overheidspersoon daarvan niet. - Weer een 'tegenstrijdigheid' te meer! –

God kan David kiezen, maar de mens moet er zijn toestemming aan hechten, het er mede eens zijn. David vraagt dan ook om deze instemming, deze bekrachtiging, eerst aan de mannen van Juda en daarna aan de mannen van Israël. - Dat sluit elkaar uit, zal men zeggen. Niet meer, antwoordt Calvijn, dan het huwelijk de soevereiniteit Gods uitsluit. Zonder huwelijk geen kinderen; en toch wordt het kind noch door de vader, noch door de moeder geschapen. 'Tegenstrijdigheid!'

In de grond der zaak onderscheidt Calvijn taak en persoon. Ze zijn van elkaar onderscheiden, hoewel de een in de ander is. God vertrouwt de taak toe, de mens benoemt de persoon. Een slecht persoon kan een uitmuntende taak vervullen.

Dus steeds en overall de verkiezing der magistraatsleden en stemrecht. De verkiezing is de 'gewijde', de 'heilige' handeling, die door Calvijn voortdurend in geestdriftige bewoordingen geroemd wordt. 'Het is een wonderlijke gave Gods, deze vrijheid'. Het is een 'voorrecht', een 'uitnemende gave'; het is 'een gave van onschatbare waarde', als God een volk de vrijheid schenkt 'Richteren en overheidspersonen te kiezen'. Het is 'een bijzondere weldaad' Gods, die we moeten 'prijzen' en 'in een goede consciëntie bewaren'.

Verkiezing nu sluit erfelijkheid uit. 'Het erfrecht past niet goed bij de vrijheid'. Drukt hij zich in zijn Institutie met grote voorzichtigheid uit, in zijn preken formuleert hij zijn gedachten scherp en levendig. Geen monarchie, zelfs geen gekozen koningschap! Het ideaal, dat is het Hoofd, de Richter - we zouden zeggen de President -- die voor enige jaren gekozen wordt.

'Het is veel draaglijker regeringen te hebben die gekozen zijn en die, gekozen zijnde, zich aan wetten onderworpen weten'. 'Het is in ieder opzicht het beste'. - 'Het is gewenst dat een volk bestuurd wordt in 't openbaar..., dat er geen erfrecht is, en dat zij, die gekozen worden, gehouden zijn rekenschap af te leggen, en er geen onbegrensde vrijheid (der Staatshoofden) bestaat, die doet zeggen: Zo wil ik het, zo dunkt het mij goed.' - De 'beste, meest gewenste toestand', is het hebben van Richteren, dat wil zeggen 'vrij te zijn en dat toch de wetten heersen'.

Kan het ons nu nog verwonderen, dat het derde kenmerk van de Staat volgens Calvijn

democratie is?

'In een vrije Staat te leven, zegt hij, is veel beter dan onder een vorst'. Zich 'niet om de vrijheid bekommeren', dat is een 'muildier', een 'ezel' zijn. Schande aan deze 'verachtelijke wezens', die tevreden zijn als ze eten en drinken kunnen, zonder te weten wat vrijheid is.'

En weer zegt Calvijn: 'Het is de meest gewenste toestand, dat zij (de magistraatsleden) gekozen en benoemd worden door, een volksstemming'; - en verder 'wanneer er een goed geordende staatsinrichting is, die door algemeen stemming tot stand komt'.

Het spreekt vanzelf dat met deze geest van vrijheid een geest van gelijkheid gepaard gaat. Er heeft dan ook geen Staat bestaan, waar met minder aanzien des persoons opgetreden werd dan in Genève. Aanzienlijke burgers, vrouwen van hoge geboorte, zoowel als 'dienstboden werden in de gevangenis gezet. Zowel Calvijn's schoonzuster en één van zijn vrienden, als zijn vijanden gaan de gevangenis in. Er is alleen verschil van ziel. De 'toonaangevende', te goeder naam en faam bekende mensen, die als engelen beschouwd werden, hebben soms generlei waarde; 'koningen kunnen 'ongedierte' zijn, en kunnen verdienen 'voor de honden geworpen te worden', terwijl de armen, de handwerkslieden, de zwoegers, de arme 'stakkers' door God uitverkoren en gekozen zijn'.

Men ziet dus wat men denken moet van de pogingen om van Calvijn een aristocraat te maken, een hooghartige vijand van het volk. Om deze beschuldiging kracht bij te zetten, heeft men een vervalst geschrift, door één der voornaamste lasteraars van Calvijn uitgedacht, in omloop gebracht. Daarin liet men hem zeggen: 'Het volk moet steeds arm gehouden worden, om het gehoorzaam te maken'.

(Zie E. Doumergue, *Calomnies antiprotestantes*, Deel -1, Contre Calvin, 1912, blz. 117)

Maar keren we de vervalste documenten en de vervalsers de rug toe, al is het feit zelf veelzeggend. Wanneer men documenten had, zou men er niet toe gekomen zijn ze uit te denken. - Andere hebben waarde gehecht aan een woord, dat 39 jaar na zijn dood, 27 December 1603, werd uitgesproken op de Vereniging van predikanten. Naar aanleiding van een dreigend oproer noemen de predikanten het volk 'een wild en gevaarlijk beest', waarbij we opmerken dat het een raad aan de regering bedoelde te zijn om het volk met goedheid en zachtheid te behandelen. Stellen we dit echter ook terzijde, daar het met Calvijn niets te maken heeft.

Maar houden we in 't oog dat goed nagegaan moet worden of Calvijn met het woord 'volk' aanduidt wat we 'het volk' noemen, of wat we 'het gepeupel' noemen. Ook lette men hierop dat Calvijn door de rehabilitatie van het handwerk en de instelling van het onderwijs voor allen, het verschil tussen het volk en de andere klassen der maatschappij grotendeels heeft uitgewist; - dat hij dikwijls spreekt over 'arme zielen' en Beza over 'het arme volk'; en dat, om kort te gaan, 'het Calvinisme door een sterken geest van gelijkheid, recht en sociale solidariteit bezield wordt.'

Zo zijn dus de drie eigenschappen van de Kerk: constitutioneel, electief en democratisch, ook de drie hoofdkenmerken van de Staat.

2.

Voor we oordelen over de denkwijze van Calvijn, moeten we eerst zijn gedachtengang in zijn geheel kennen. We zullen twee punten nagaan. Ziehier het eerste.

Calvijn is niet modern (?), want hij heeft de volkssoevereiniteit niet goedgekeurd.

Maar opnieuw vragen we: in welken zin bedoelt men deze uitdrukking? Want wat velen tegenwoordig onder de volkssoevereiniteit verstaan, was in de Middeleeuwen, noch voordien bij de heidenen, noch nadien bij de Jezuiten, onbekend. Wie zijn de stichters van de moderne democratie, zijn het de mensen uit de Middeleeuwen of de Jezuiten, of de mannen van Rome en Athene?

Wat de scheidslijn getrokken heeft tussen de antieke wereld met haar Cesarenregering en de Middeleeuwen met hun priesterheerschappij enerzijds, en de moderne wereld anderzijds, dat is de Staatsgedachte. Voor het heidendom is de Staat alles: het hoofd is de priester. Voor de Middeleeuwen is de Staat dienaar van de Kerk; de Staat is de maan en de Kerk is de zon, die haar verlicht, naar de woorden van Gregorius VII, voor wien de Staat product is van de 'menselijke verdorvenheid'; Calvijn leert, dat de Staat voor de Kerk is wat het een oog voor het andere is; hij is niet product van menselijke verdorvenheid, maar van goddelijke voorzienigheid») Noch Cesarenregering noch priesterheerschappij!

Zoals de Kerk een instelling van God is en een vereniging van vromen, zo ook is de Staat een instelling van God en een vereniging van burgers. - in de grond van de zaak komt alles neer op de betrekking tussen gezag en vrijheid.

Calvijn plaatst geen grillige wil boven aan; hij plaatst er (zoals we reeds zagen) een 'wezen', een heilig, dus rechtvaardig wezen, God. - Van dit wezen uit laat Calvijn het gezag niet slechts op enkele hoofden, die der koningen 'bij de gratie Gods', neerdalen. Neen, het gezag daalt van God neer op alle machthebbenden, wie zij ook zijn, van de hoogste tot de laagste rang, op de vaders en de moeders.

Voortaan zijn allen wettige gezagdragers, wettig 'bij de gratie Gods', en als iemand de wet schendt, hebben de andere het recht hem te weerstaan. Het gerechtshof, tribunen en eforen, zoals men ze vroeger noemde, vorsten van den bloede, ministers, stadsbestuurders, hebben het recht zich te verzetten. De enkele individu heeft dat recht niet. Hij kan alleen maar vluchten of lijden.

Maar de wettige autoriteiten, de 'lagere autoriteiten', hebben het recht zich met hun protest tot het hogere gezag te wenden, en zo deze haar grenzen overschrijdt, zelfs de wapenen op te nemen. Dit alles is van Calvijn, woordelijk. - En zal men hem nu niet, nadat men hem beschuldigd heeft het grootst mogelijke gezag in het leven te hebben geroepen, beschuldigen de grootst mogelijke anarchie te hebben bewerkstelligd? Steeds de 'tegenstrijdigheid'!

Dalen we tot de kern van het politieke vraagstuk van alle tijden af! Voor Calvijn komt het gezag van boven; voor sommige modernen komt het gezag van beneden. En naarmate men spreekt van gezag dat van boven komt of van gezag dat van beneden komt, heeft het woord 'volkssoevereiniteit' een verschillende betekenis.

Deze zogenaamde nieuwe opvatting omtrent het gezag dat van beneden komt, heeft echter één gebrek: zij is duister; onbegrijpelijk; ronduit gesproken zuivere onzin, die bovendien de eigenschap heeft niet een bepaald soort gezag in de plaats van een ander soort gezag te stellen, maar de eigenschap bezit alle gezag op te heffen. Wil men rekening houden met de betekenis van de woorden en met de woordenschat die beschaafde mensen gebruiken, dan is het onmogelijk iets of iemand te onderwerpen aan wat er onder is. Men kan alleen onderwerpen aan iets wat er boven is. Voor ieder dus, die begrijpen wil wat hij zegt: komt alle gezag van boven. - Tenzij het gezag iets is waaraan men zich niet onderwerpt.

Overigens, geen enkel mens op zichzelf heeft gezag over een ander mens. De mensen zijn gelijk. En meerdere mensen samen bezitten niet wat geen hunner bezit.

Een mens kan over kracht beschikken; een meerderheid van mensen kan over kracht beschikken. Maar voor kracht opzijgaan, doet alleen het dier. Kracht is ruw. - Als mens behandel ik mijn medemens, mijn medemensen als gelijken. Tegen de kracht van een mens of van vele mensen mag ik mij verzetten, ik mag haar breken, als ik kan. Komt een berg mij in de weg, dan heb ik het recht hem door een mijn te laten springen, of er een tunnel door te boren.

Zal men zich beroepen op het belang van andere of op het eigenbelang? Ik heb het recht van bestrijding. Wanneer het slechts om belangen gaat, heb ik het recht het belang van andere op te offeren aan het mijn als dat mijn belang is. Belang tegen belang. En wat mijn eigen belang aangaat, ik heb het recht het op te offeren als mij dat lust of voordelig is.

Alleen een gezag boven mij is een werkelijk gezag. Alle gezag komt van boven, *service Deo vera libertas!* En het spreekt van zelf, dat men zich te fierder tegenover de mensen toont, hoe dieper men voor God buigt.

Men kan weliswaar trachten iets in de plaats van God te stellen, wezen, persoon, een abstractie, de Gerechtigheid, de Moraal, het Recht, het Ideaal! Maar altijd zal dat een 'van boven' zijn. - Dit is voldoende in dit verband. Over blijft het feit, dat, wanneer de rechter niets boven zich veronderstelt, noch de Waarheid, noch de Gerechtigheid, noch het Recht, noch het Vaderland, noch het Ideaal, maar alleen de Kracht of het Belang, ik het recht heb hem ongehoorzaam te zijn, indien ik er de kracht toe heb, en mijn eigen wil te verkiezen boven de zijne, als ik die door list kan verwezenlijken.

Toen Calvijn verkondigde dat alle gezag van boven komt, sprak hij verstaanbare taal; en toen hij verklaarde dat alle gezag, het kleinste en het laagste, zoowel als het hoogste en het grootste van Boven komt, liet hij noch de vrijheid noch het gezag de vrijen teugel; hij heeft de rechten en plichten van vrijheid en gezag beiden, tot het uiterste opgevoerd. Altijd de tegenstrijdigheid.

3.

De tweede tegenwerping is, in zekere zin, het tegengestelde van de eerste. Het Calvinisme is niet modern genoeg, want het heeft de volkssoevereiniteit niet gepredikt. Het Calvinisme is te modern, want het heeft 'den geest van het kapitalisme' voortgebracht.

Wij erkennen het. Calvijn is de eerste geweest, die de theorie van lenen op interest gerechtvaardigd heeft. Hij stelde tegenover de oude theorie der Middeleeuwen, die nog door Luther behouden is en de onvruchtbaarheid van het geld betreft, de moderne, ware theorie van de productiviteit van het geld. En hieraan is het te danken, dat de Protestantse landen de andere landen in de weg van economische vooruitgang voorkwamen. Het is dus waar, dat feitelijk en in theorie Calvijn de grondvesten gelegd heeft voor de grootindustrie en de groothandel: Calvijn voorloper van de modernen tijd. Hij verdient deze eer. Verdient hij die smaad?

Om hierop te antwoorden, moeten we ons afvragen welk soort belang Calvijn gerechtvaardigd en gebillijkt heeft. Dit: 'Men moet geen interest van de arme nemen - men onderzoekte deze zaak naar het voorschrift van Christus, namelijk: wat gij wilt dat de mensen U doen zullen, enz.; men neme niet alleen het eigen gemak in aanmerking, maar ook wat dienstig is voor het algemeen welzijn, want het is zeer duidelijk dat de interest, die een koopman betaalt, een publieke steun is.

Men lette er dus wel op, dat het contract eer voordelig dan schadelijk zij aan het algemeen belang. 'Er zijn ook andere voorschriften die niet minder een beroep doen op de kleinste bezwaren van het christelijk en Hugenoots geweten' (volgens een Frans

econoom)', wat zo wijs is, dat het voor een zeer groot deel altijd waar zal blijven' (zoals een Duits econoom zei).

Waar in dit alles een spoor van de 'geest van het kapitalisme' te vinden?

Men heeft het grondbeginsel genomen, de voorwaarden tot zijn toepassing weggelaten en gezegd: ziedaar nu de vrucht van het Calvinisme: 'de kapitalistische geest'.

Nee. Een meesterlijk geconstrueerde stoommachine nemen, de kleppen en remmen er uit halen, en haar dan blindweg op gang maken en zeggen: kijk eens wat de stoommachine teweeg brengt, dat is geen geoorloofde wijze van redeneeren. De uitvinder is niet verantwoordelijk als men van een middel tot productie en rijkdom maakt een middel tot schade en ondergang.

Of wel men zal antwoorden: natuurlijk, maar als de uitvinding niet gedaan was, was het niet mogelijk geweest er misbruik van te maken. Dat is waar. Maar als men 't zo beschouwt, dan zou men bijna alle menselijke uitvindingen moeten laken, en de mens terugbrengen tot de toestand van de Troglodieten. Wat een rampen worden er niet door het vuur, de snijdende voorwerpen en... de vrijheid van de mens veroorzaakt?...

Calvijn heeft de fundamenten gelegd voor de moderne politieke economie. Rijkdom, waarvan een goed gebruik wordt gemaakt, heeft hij gerechtvaardigd.

Calvijn rechtvaardigt de goeden rijkdom. - De mensen worden niet rijk door hun deugd, noch door hun wijsheid of arbeid; maar alleen 'door de zegen Gods'. (Opera, XXVI, blz. 62. - 'De rijkdom op zichzelf is geen beletsel God te dienen: dat komt slechts voort uit onze boosheid en verdorvenheid. De rijkdom op zichzelf is niet te veroordelen, zoals sommige fantasten zich verbeelden... Het is zelfs een godslastering de rijkdom zo te verwerpen Want waar komt de rijkdom vandaan dan uit God?... We worden vermaand de rijkdom op zichzelf niet te veroordelen, zoals we dat ook zien van onzen Heer Jezus Christus, die rijken en armen in het Koninkrijk der hemelen verenigt, zoals we lezen in de geschiedenis van Lazarus naar het Evangelie van Lukas. Hij zegt daar duidelijk, dat de engelen Lazarus droegen, hoe hij ook door de mensen uitgestoten was; en dat hij een arm schepsel was, om wie zich niemand bekommerde, zodat hij daar lag van allen verlaten. Maar desniettemin komen de engelen en dragen zijn ziel in de schoot van Abraham. En wie was Abraham? Een rijk man, rijk aan geld, aan vee, aan bloedverwanten, aan alles.' (Opera, XXXIII, blz. 36, 3. -

'We moeten acht slaan op het woord 'bestieren', dat ons leert, dat de rijken een groter overvloed gekregen hebben op voorwaarde, dat zij 'helpers' der armen zijn, de goederen uitdelende die hen door de goedheid Gods in de handen gelegd zijn.' (Commentaires sur les Actes des Apotres), XI, 29).

Calvijn vervloekt de slechte rijken. -

'Wat zijn de rijken? Bodemloze putten Er zijn armen, die zich aftobben en kwellen, en tot stelen en andere slechte daden komen; de meesten echter zijn tevreden met wat God hun gegeven heeft en gaan rustig hun gang. Maar komt men bij de rijken, tot zelfs koningen en vorsten zijn zo gloeiend van begeerte naar de goederen dezer wereld, dat ze niet tevreden te stellen zijn; zelfs spijt het hen bijna, dat de zon over de armen schijnt. Kortom, men ziet, dat het de meeste rijken nog niet genoeg zou zijn als God hun de hele aarde gegeven had' (Opera, XXVI, blz. 35. - 'We zien hoe groot de begeerte der mensen is: een brandend verlangen dat nooit gedooft zal worden' (Opera, XXXIV, blz. 180). - 'We moeten leren rijk te zijn en in overvloed te leven... Dat schijnt een dwaas voornemen, hoewel deze leer nodiger is dan de eerste (de kunst om arm te wezen)'. (Opera, XXIV, blz. 35.- 'Men ziet gewoonlijk, dat zij, die rijk zijn,

zich door een ijdele verwaandheid laten verblinden, zodat rijkdom alleen dwaasheid brengt en de mensen doet indommelen CD, geheel verdierlijken' (Opera, XXXIV, blz. 511).

Maar aan de steeds stuwende krachten van arbeid, fortuin en beschaving, heeft hij vele beveiligende kleppen en remmen aangelegd. De slechte rijken heeft hij vervloekt. Zo is nu de politieke economie van het Calvinisme: steeds antinomie.

4.

Laat ons tot besluit voor de laatste maal dit herhalen: de grote ellende van al die misverstanden is, dat in de politiek zoowel als in de godsdienst de meest gebruikte woorden heden zoveel verschillende betekenissen hebben, dat men de eigenlijke betekenis niet meer weet.

Het woord democratie is een typisch voorbeeld daarvan. 'Weinig woorden, zo schreef De Temps (9 Maart 193, zullen zich zo in de algemene gunst verheugd en zo groten invloed op de geesten uitgeoefend hebben'. En hij voegde er aan toe: 'Iedere interpretatie van het woord democratie moet noodzakelijk telkens een andere inhoud hebben en zal tot in ver toekomst de meest verschillende betekenissen vertegenwoordigen, al naar de tijd, zeden en persoonlijke indruk.'

Zij, die misnoegd zijn over de democratie in de vorm waarin zij zich aan onze ogen vertoont, verwijten Calvijn er de vader van te zijn. Weliswaar heeft Calvijn sommige elementen van iedere democratie goedgekeurd; maar hij heeft ze verenigd - door ze onlosmakelijk te verbinden - aan andere elementen, waardoor hun aard en invloed geheel gewijzigd worden. - Calvijn heeft een weg uitgestippeld, en hem voorzien van leuning en borstwering. Het was een veilige weg. Maar men nam de leuning en borstwering weg, en de weg is zeer gevaarlijk geworden. Maar dat is niet Calvijn's schuld.

Wie heeft minder dan Calvijn gewenst wegbereider ener democratie te zijn waarin alle gezag van beneden komt, en niets van boven, een democratie zonder moraal, zonder godsdienst, een atheïstische democratie? Dat is immers de negatie zelf van alle denkbeelden van Calvijn.

En het bewijs hiervan is dat men, na hem te hebben uitgemaakt voor wegbereider der tegenwoordige demagogie, men hem ten laste legt naar een 'Christelijke Staat' gestreefd te hebben.

Deze tweede aanklacht is niet zonder enige grond, als men tenminste de woorden 'Christelijke Staat' juist omschrijft. - Het is volkomen waar, dat Calvijn tegen de 'scheiding' van was. Mits men daaraan toevoegt, dat hij was vóór hun onderscheiding, vóór hun wederkerig gezag, hun autonomie, wat niet samenwerking en gemeenschappelijke actie uitsloot, ver van dat.

Maar (deze wezenlijke beperkingen in aanmerking genomen) is het waar dat Calvijn voorstander van de 'Christelijke Staat' was.

Voor Calvijn bestaat er geen waarachtig, blijvend, sterk, welvarend, individueel leven, zonder moraal, en deze kan niet bestaan zonder godsdienst, dat is de christelijke godsdienst. De mens moet Christen zijn. Welke christen zou dat kunnen tegenspreken?

Calvijn voegt erbij dat het sociale leven van den- zelfden aard is als het individuele leven; dat er zonder zedelijkheid, dus zonder godsdienst, dus zonder christendom,

evenmin zuiver sociaal leven kan zijn als zuiver individueel leven.

Calvijn is een beslist tegenstander van een volledige scheiding tussen godsdienst en wereld. - 'Calvijn staat krachtig de onafhankelijkheid van de burgerlijke, en de politieke gemeenschap voor. Staat, gemeenschap, politiek, wetenschappen zijn niet van God afhankelijk, omdat ze gaven van de algemene genade zijn; maar zij zijn onafhankelijk van de Kerk, die een andere gave is, een andere instelling Gods.' 'Voor Calvijn is de geestelijke regering geen meester en de politieke regering geen onderdanige dienaar; zij zijn beide gelijk voor God; zij moeten elkaar bijstaan in het gemeenschappelijk werk voor de glorie Gods.'

Eug. Choisy, lezing over La Notion de La grace chez Calvin, 1930.

En hier doen we goed op te houden. Totdat men zijn banvloek voege bij alle banvloeken tegen de 'Christelijke Staat' (volgens het Calvinisme van Calvijn) schijnt het geraten te wachten tot men iets gevonden heeft dat redelijker, meer voldoeninggevend is; totdat men een Staat geconstitueerd heeft, die orde, vrede, veiligheid, en het geluk der burgers waarborgt buiten de moraal om, d.w.z. buiten de godsdienst, dat is dus buiten het christendom.

Het bewijs dat de Staatsgedachte van Calvijn een volledige dwaling was, is niet voldoende geleverd.

DE DONKERE EN DE LICHTTE DAG EPILOOG.

De donkere en de lichte dag.

1. De donkere dag in het leven van Calvijn: de dood van Servet.

TOEN Servet in Genève kwam, liet Calvijn hem arresteren en trad als zijn aanklager op.

We verwijzen naar het tweede boek van ons werk: Jean Calvin, Deel V.I. - Een van de talrijke lasteringen is deze: men beschuldigt Calvijn Servet bij de Inquisitie te hebben aangebracht, toen hij zich te Wenen verborgen hield.

Calvijn heeft hierop geantwoord: 'Niets daarvan.' Waaraan hij toevoegde: 'Als het waar was, dat ik hem verraden had om hem, onverschillig door wie, te laten straffen, zou ik het niet willen ontkennen; en meen niet, dat ik me daarvoor zou hebben te schamen.'

Calvijn wenste dat hij ter dood veroordeeld zou worden, maar niet tot de dood op een brandstapel. - 20 Augustus 1553 schreef hij aan Farel: 'ik hoop dat Servet ter dood veroordeeld zal worden, maar het is mijn wens, dat men hem de wreedheid (atrocitatem) van de straf bespare', dat wil zeggen wat de dood wreed maakte, namelijk het vuur. -

Farel antwoordt de 6de September. Hij keurt deze zachtmoedigheid maar half goed.... Hij waarschuwt Calvijn wel te weten wat hij doet: 'als ge wenst dat men de gruwelijkheid van de straf van Servet verzacht, schrijft hij, handelt ge als vriend tegenover een man die uw aartsvijand is. Maar wat ik u bidden mag, handel op zodanige wijze, dat niemand de moed meer hebbe nieuwe leerstellingen te verkondigen en ongestraft verwarring te stichten, even lang als deze man dat deed.'

Calvijn veranderde niet van mening, maar hij kon zijn wil niet doorzetten, en 26 October schreef hij opnieuw aan Farel: 'Morgen zal Servet ter strafplaats geleid worden. We hebben alles gedaan wat we konden om de soort doodstraf te wijzigen. Maar vergeefs. Ik zal u mondeling wel medelen waarom we niet geslaagd zijn.'

Zo blijkt dat wat Calvijn het meest verweten wordt, de brandstapel, die afgrijselijke brandstapel, door hem gewild is. Daarvoor is hij niet verantwoordelijk.

Dan blijft de dood, de doodstraf over. Dat was geen persoonlijke dwaling van Calvijn, maar een dwaling van zijn tijd.

De veroordeling van Servet had niet plaats, alvorens, op zijn verzoek, met de Zwitserse kerken, waarvan er verscheiden met Calvijn op allesbehalve goeden voet stonden, overleg gepleegd was. Het vonnis werd uitgesproken door de Raad der stad Genève, een Raad waarin de meest felle tegenstanders van Calvijn, de Libertijnen (vrienden van Servet), de meerderheid hadden.

Hoe volkomen het een dwaling der eeuw was, blijkt wel uit het feit dat zij door Servet zelf gedeeld werd. Hij schreef: 'Wanneer ik dat (wat hem ten laste werd gelegd) niet alleen gezegd, maar ook geschreven had om de wereld te misleiden, zou ik mijzelf ter dood veroordelen'. Sterker nog, deze dwaling wordt gedeeld door de ergste lasteraar van Calvijn uit die tijd, de apostel van de verdraagzaamheid, Castellio.

Calvijn veroordeelde niet alle ketteren ter dood, en Castellio strekte zijn verdraag-

zaamheid niet tot alle ketteren uit. Hij schreef: 'Calvijn heeft zijn ketter als zulk een monster beschreven, dat ik, ver van hem te willen verdedigen, graag in zijn dood zou toestemmen, maar ik denk niet dat zo degenen zijn die met Calvijn van mening verschillen, en die hij voor ketteren houdt'. - Het gaat dus niet om een verschil van principe, maar van toepassing van het principe op een bijzonder geval.

Ja, sterker nog! Zelfs zij, die door de doodstraf welke men op de ketteren toepaste het meest bedreigd werden, onze martelaren, betwistten de wettigheid van deze straf niet. Zij weigerden zelfs haar te betwisten. - Al wat zij volhielden was, dat zij geen ketteren waren.

En toch, ondanks alle verklaringen en alle zelfs wettige verontschuldiging, blijft de dood van Servet voor een calvinistisch hart een betreuenswaardige en smartelijke dwaling. En dat is de reden dat er trouwe en dankbare zonen van de Hervormer geweest zijn, die op de plek waar Servet stierf, een monument ter verzoening wilden oprichten. De oprichting van dat monument gaf aanleiding tot levendige discussies. De vrienden van Servet wilden een monument te van zijn ere hebben.

Welk een dwaling? Aan monumenten ter ere van Servet ontbrak het niet. De vrijste vrijdenkers Aug. Dide, Rochefort, Herriot, hebben er een opgericht te Annemasse, te Parijs, te Wenen. In het algemeen wemelt het van gedenktekenen, die vrienden oprichtten voor een of ander slachtoffer dat boete voor een misdaad door hun vijanden bedreven.

Wat niet bestaat, zijn monumenten opgericht door eerbiedwaardige zonen ter verzoening van de begane dwaling, die een vereerde vader beging. Het verzoeningsmonument van Champel te Genève is enig in zijn soort. Dit hebben op het ogenblik der onthulling bekende vrijdenkers erkend en wereldkundig gemaakt.

De bekende Italiaanse minister van financiën, Luigi Luzatti, schreef: 'De Geneefse Calvinisten hebben het voorbeeld willen geven in deze gedenkwaardige onderneming van boetende verzoening'. En de beroemde professor Aular⁴ schreef: 'de plechtigheid te Genève is in de geschiedenis van de menselijke beschaving een gebeurtenis, iets nieuws.'

2.

De lichte dag uit het leven van Calvijn is zijn sterfdag, voorafgegaan door een lange doodstrijd van bijna een jaar (Mei 1563 tot Mei 1564). Hij leed aan migraine, nierstenen, aderontsteking, jicht, derde- en vierdedaagse koorts, tuberculose...

Toch werkte hij door, en als men hem wilde doen ophouden, smeekte hij hem toch toe te staan dat God hem wakende aan zijn arbeid zou vinden, tot zijn laatsten ademtucht, Hij nam afscheid van de Raad der stad en van de predikanten, nog beschikkend over een kracht die zijn bewogen toehoorders en hemzelf verwonderde. 'Ik denk wel, zei hij, dat ik veel moeite zal hebben om mijn eind te halen, en het spraakvermogen zal kunnen verliezen; maar dan heb ik toch nog mijn verstand.'

'Om zich passend te verheugen in afwachting van Gods wil' nodigde hij soms enige vrienden ten eten uit.

De laatste strijd ving de tweede Mei 1564 aan.

De 19e Mei was de dag waarop de predikanten, om elkaar broederlijk te vermanen, zich verenigden aan een vriendschappelijke maaltijd. Calvijn wilde dat ze in zijn huis zouden bijeenkomen en met hem de maaltijd gebruiken. Op zijn wens werd hij op een stoel uit zijn kamer in het vertrek gedragen, waar de maaltijd opgediend stond.

Toen hij binnenkwam, zei hij: 'Nog deze keer, daarna zal ik niet meer aanzitten.' Hij sprak het gebed uit en spande zich in hen op te vrolijken. Hij kon echter niet eten en

liet zich naar zijn kamer terugdragen, terwijl hij op zo blijmoedig mogelijke toon zeide: 'een muur tussen ons zal me niet beletten in de geest bij u te zijn.'

Hij zou zijn bed niet meer verlaten, en de 27sten Mei gaf hij de geest, 'vredig, zonder de minste benauwdheid, nadat hij tot het laatste ogenblik verstaanbaar had kunnen spreken, bij zijn volle bewustzijn, zonder zijn handen en voeten ook maar in het minst bewogen te hebben, zodat hij eer ingeslapen dan gestorven scheen.'

Beza zegt nog: 'Nadat hij ons een voorbeeld van onberispelijk leven heeft gegeven, geeft hij ons nu een zeldzaam voorbeeld van moedig en christelijk sterven'.

De meest kenmerkende daad in het leven van de mens is zijn dood. De wijze waarop hij sterft, openbaart op de zuiverste en waarachtigste wijze hoe hij geleefd heeft... zijn wezen.

OPMERKING BIJ HET PORTRET VAN CALVIJN, IN DIT BOEK
VOORKOMEND.

De volgende bijzonderheden zijn ontleend aan het werk van Prof. Doumergue *Iconographie Calvinienne* (ed. Georges Bridel Lausanne, 1906).

Deze beeltenis is de reproductie naar een olieverfportret (eiken paneel), dat zich bevindt in het Museum Boymans te Rotterdam. De afmetingen zijn 27 X 20 C.M.

De kleur is tamelijk natuurgetrouw, warm doch niet levendig; misschien heeft het in de loop der tijden een donkerder tint gekregen. Wanneer men er lang genoeg op kijkt, is het alsof het duidelijker en scherper wordt. Men ziet dan, dat het met grote zorg is geschilderd en het intelligent en voornaam gelaat krijgt relief en uitdrukking.

Het portret verschilt van die te Bazel en te Dresden hierin, dat het gelaat jeugdiger en energieker is.

Het moet omstreeks het midden der 16de eeuw geschilderd zijn door een onbekende, waarschijnlijk geen Hollander. Dit blijkt o.a. uit de achtergrond, die olijkleurig is.

Het portret geeft Calvijn op omstreeks 50-jarige leeftijd. Het heeft veel te lijden gehad en is hier en daar overgeschilderd. Waarschijnlijk is het een reeds in Calvijn's dagen vervaardigde copie van een origineel, dat verloren is gegaan.

Men kan het beschouwen als de beste en merkwaardigste beeltenis van Calvijn, die we bezitten.

De houtsnede, waarvan Prof. Doumergue in dit boek spreekt, moet vervaardigd zijn naar dit olieverfportret.